

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Populismus a nacionalismus v zemích Visegrádské skupiny po roce 1990

Populism and nationalism in the Visegrad group countries after 1990

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Martina Lustigová, PhD.

Lenka Dražanová

2008

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 29. května 2008

Lenka Dražanová

Ráda bych poděkovala vedoucí své bakalářské práce PhDr. Martině Lustigové, PhD. za ochotu, cenné rady a inspirativní připomínky.

Také bych chtěla poděkovat svým rodičům za jejich obětavost a bezmeznou podporu.

Obsah

OBSAH	4
<u>KAPITOLA 1</u>	<u>6</u>
Úvod	6
<u>KAPITOLA 2</u>	<u>10</u>
2. TEORETICKÉ ZÁZEMÍ	10
2.1 POJEM NÁROD	10
2.1.1 Národ jako společenství kulturní	11
2.1.2 Národ jako společenství politické	12
2.2 POJEM NACIONALISMUS	13
2.2.1 Různé typy nacionalismu	15
2.2.1.1 Liberální nacionalismus	15
2.2.1.2 Konzervativní nacionalismus	16
2.2.1.3 Rozpínavý nacionalismus	16
2.3 POJEM POPULISMUS	17
2.4 SHRUTÍ POUŽÍVANÝCH POJMŮ PRO ÚČELY TÉTO PRÁCE	17
<u>KAPITOLA 3</u>	<u>20</u>
3. VÝZNAM MINULOSTI	20
3.1 KONSTRUKCE NÁRODNÍ IDENTITY NA ZÁKLADĚ HISTORIE	20
3.2 NÁHLED NA POVÁLEČNÉ VYHNÁNÍ/ODSUN NĚMECKÉHO OBYVATELSTVA Z ČESKOSLOVENSKA A POLSKA Z DNEŠNÍ PERSPEKTIVY	22
3.2.1 Krátký historický rámec	22
3.2.2 Vývoj česko-německých a polsko-německých vztahů po roce 1990 z hlediska odsunu/vyhnání	23
3.2.3 Shrnutí důsledků odsunu/vyhnání pro současnost	26
3.3 POUČENÍ?	27
<u>KAPITOLA 4</u>	<u>29</u>
4. QUO VADIS VISEGRÁDSKÁ ČTYŘKO?	29
4.1 NOVÁ STŘEDOEVROPSKÁ REALITA – HLEDÁNÍ POSTKOMUNISTICKÉ IDENTITY	29

4.2 POLSKO	30
4.2.1 JAN TOMASZ GROSS A SOUSEDÉ	31
4.2.2 VÝSLEDKY DISKUZE	35
4.3 SLOVENSKO	36
4.3.1 SPORY O SLOVENSKOU HISTORII	38
4.3.1.1 První postkomunistický spor o Slovenskou historii	38
4.3.1.2 Druhý spor a „staří Slováci“	39
4.3.2 ZÁVĚREM	40
4.4 ČESKÁ REPUBLIKA	41
4.4.1 ČESKÁ NÁRODNÍ IDENTITA A MÝTY S NÍ SPOJENÉ	41
4.4.2 ROZDĚLENÍ ČESKOSLOVENSKÉ FEDERACE	44
4.5 MAĎARSKO	46
4.5.1 POLITIKA MAĎARSKA VŮČI MAĎARSKÝM MENŠINÁM OKOLNÍCH STÁTŮ NA PŘÍKLADU MAĎARSKÉ MENŠINY NA SLOVENSKU	47
4.5.2 MAĎARSKÁ GARDA	48
4.5.3 ZÁVĚREM	49
<u>ZÁVĚR</u>	<u>51</u>
<u>RESUMÉ</u>	<u>57</u>
<u>SUMMARY</u>	<u>58</u>
BIBLIOGRAFICKÉ ZÁZNAMY	59
SEZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ	67

Kapitola 1

Úvod

Výchozí otázka mé bakalářské práce zní; „Vyskytují nebo naopak nevyskytují se populistické a nacionalistické tendence v zemích Visegrádské skupiny od období přechodu k demokracii?“

Jsem si již předem vědoma toho, že zkoumání odpovědi na tuto otázku a prezentování výsledků značně komplikuje nejednoznačnost v ní použitých pojmů. Ohromnou potíž u předkládané problematiky představuje také skutečnost, že jde o témata silně emocionálně zabarvená – tj. hraje zde nemalou roli ve své podstatě iracionální uvažování lidí, vymykající se jakémukoli předem danému schématu. Také fakt, že fenomén nacionalismu a populismu nespadá pouze do oboru politologie, ale přesahuje i do jiných oblastí sociálních věd - sociologie, historie, antropologie, ale třeba i psychologie – se rovněž odráží na jednotlivých definicích těchto termínů a nedostatku základního konsensu mezi teoretiky.

Čtenář této bakalářské práce se bude zvláště často setkávat se slovy národ, nacionalismus, populismus, šovinismus atd. Jelikož výchozí otázka práce samozřejmě implikuje další, jako; „Co se nacionalistickými a populistickými tendencemi rozumí? Jaké jevy tyto termíny popisují?“ a jim podobné, je nezbytné, abych se na úplný úvod práce tyto pojmy pokusila co nej přesněji vymezit a upřesnit. To ovšem neznamená, že právě předkládané definice a koncepce jsou ty jediné existující, neboť termíny jako národ, nacionalismus, případně populismus jsou v sociální vědě užívány ve velmi mnoha významech a rámec této práce umožňuje jen vysvětlení, která dělení a významy považuji za relevantní.

Při psaní práce se samozřejmě nemohu zcela oprostít od svého vlastního přesvědčení o významu národa a o tom, co pro národ znamená nacionalismus či populismus. Tyto termíny totiž v sobě jaksi implicitně zahrnují hodnotící prvek. Již zde v úvodu proto jasně vymezím, na straně jakých přístupů a pojetí stojím, aniž bych poté dále hlouběji zdůvodňovala proč. I když by to bylo jistě nesmírně poučné a zajímavé, nedostává se mi pro to v této práci místa, jelikož to není zde předkládaným primárním cílem.

Máme-li se zabývat problematikou nacionalismu, musíme nutně vyjít z otázky národa. Tento základní termín kvůli své nejednoznačnosti velmi přispívá k pojmovému zmatku. Existují různé teorie národa, osobně však v předkládané práci přijímám rozdělení na dva modely: 1. *etnický* či *kulturní národ* a 2. *státní národ* [Meinecke in Hroch 2003: 47, Heywood 2004: 128].*

V předkládané práci v podstatě od začátku vycházím z předpokladu, že ve veřejném diskurzu zemí Visegrádu převládá koncepce národa jako společenství etnicko-kulturního, přičemž to vidím jako nedostatek. Cílem této práce je tedy mimo jiné upozornit na události, kdy v rámci rétoriky a činů hlavních politických představitelů právě k tomuto pojetí dochází, a v závěru předložit určitá řešení, která by mohla napomoci změně perspektivy na národ jako společenství občanů. Stojí za to také zmínit, že tato práce stojí jasně na straně modernistické teorie o vzniku národa a navíc se taktéž přiklání ke konstruktivistické koncepci, tedy přijímá některé argumenty Benedicta Andersona, Erica Hobsbawma, Ernesta Gellnera a jim podobných teoretiků nacionalismu.† Jako výchozí bod práce taktéž používám předpoklad, že národní identita a pocit přináležitosti k národu, jež s nacionalismem souvisejí, jsou v současné době v zemích Visegrádské skupiny, kde je obecně (národní) stát přijímán za základní politickou (a často i kulturní) jednotku, jedněmi z nejdůležitějších skupinových identit.

Používání termínu nacionalismus pouze v negativním smyslu jako agresivní ideologie, k čemuž v diskurzu zemí Visegrádské čtyřky často dochází, není z hlediska terminologie převládajícího konsensu mezi teoretiky nacionalismu správné, nacionalismů existuje mnoho typů [Heywood 2004, Auer 2004]. Proto bych ráda na tento fakt upozornila a blíže popsala některé typy nacionalismu. Budu především rozlišovat mezi liberálním nacionalismem (v diskurzu Visegrádské čtyřky snadno zaměnitelný se žádoucím patriotismem), ke kterému budu přistupovat pozitivně jako k něčemu žádoucímu, a mezi konzervativním či šovinistickým nacionalismem (ve Visegrádském prostředí zaměnitelný s xenofobií či šovinismem), na jehož projevy se budu soustředit především.

Populismu se v této práci chci věnovat z toho hlediska, že je pro mne hlavním prostředkem, jak výše popsané koncepce národa a nacionalismu veřejně prosadit. Považuji populismus a nacionalismus za komplementární koncepty, které jsou propojeny. Zatímco nacionalismus je

* V rámci těchto modelů národa následuje taktéž dělení na národy *východní* a *západní* (východní je organická, na etnických principech založená komunita, západní je společenství lidí žijící na jednom území, pod společnou vládou a zákony)[Waldenberg in Hroch 2003: 419, Lemberg in Hroch 2003: 72]. Z posledního dělení, tedy na východní a západní model národa, vychází též teorie dělení na východní a západní nacionalismus (východní je konzervativní či šovinistický, západní je liberální). V předkládané práci toto dělení nacionalismů odmítám a tvrdím, že je mylné. Podle mého názoru i nacionalismus Visegrádských států může vést k liberalismu, neboť se nejedná o žádnou „genetickou danost“, ale pouze o převládající přístup k nacionalismu v tom kterém státě a tento přístup se může časem měnit.

† V mnou přijímané konstruktivistické koncepci jsou národy samy o sobě mýty, existují pouze jako sociální reality v tom smyslu, že existuje dostatek lidí připravených věřit v určitý soubor charakteristik jako atributů určité národnosti. Hlubší popis obou těchto pojetí viz. kapitola 2.

spíše ideologie, populismus ukazuje, jak je tato ideologie používána či zneužívána politickou elitou ve vztahu k občanům. Pokud na základě určité tendence v politice tvrdím, že se tato tendence vyskytuje i u občanů, je to proto, že politika je podle mého názoru výrazem daného hodnotového a ideového systému toho kterého státu. Každé politické jednání je pak součástí širšího kontextu, který vyjadřuje postoje, názory a koncepce přijímané většinou obyvatelstva (pro úplnost bych dodala, že hovořím o demokratickém politickém zřízení). Jinak řečeno, politika je tedy mimo jiné vyjádřením etického a ideologického postoje občanů.

Jsem si taktéž vědoma toho, že někdy je těžké populismus rozeznat. Ivan Krastev k tomu používá přirovnání, že rozlišovat mezi demokracií a populismem může být někdy stejně těžké jako odlišit polského prezidenta Lecha Kaczyńskiego od jeho dvojčete Jaroslawa, když mají stejnou kravatu [Krastev 2006]. Rozhodnout, která politická gesta či který diskurz je populistický a který ještě ne, je vždy v podstatě otázkou osobního vkusu.

Při debatě o nacionalismu ve střední Evropě je třeba si připomenout moderní historii této oblasti, o níž je známo, že se v ní měnily většiny v menšiny a naopak. V druhé části se proto chci věnovat některým historickým mýtům, jelikož jsou podle mě jedním z nejzákladnějších pilířů konstrukce národní identity. To se v druhé kapitole budu snažit předvést na příkladu odsunu/vyhnání Němců z Československa a Polska. Při práci s touto politickou událostí nedávné historie zemí Visegrádské skupiny bych ráda vyzvedla její vliv na mýty, symboly a tradice, které umožňují identifikaci lidí jako příslušníků národa a vytvářejí národní vědomí.

Stěžejní částí práce bude čtvrtá kapitola. Zde nejprve pojednám o společných problémech před kterými stály země Visegrádu po transformaci a které s sebou mimo jiné též přinášely zvýšený výskyt populismu a šovinistického nacionalismu. Poté zpracuji jednotlivé případové studie států Visegrádské čtyřky a budu se snažit upozornit na konkrétní nacionalistické či populistické tendence v jednotlivých státech. V každém z nich bych se ráda soustředila na zcela jinou oblast.

V rámci Polska bych ráda pojednala o konfrontaci polské společnosti s tvrzením některých autorů, že Poláci sami jsou částečně morálně vinni jako spolupachatelé v případě genocidy židovského národa, která se odehrávala na polském území okupovaném nacisty. Takováto konfrontace s sebou totiž téměř zákonitě přináší vlnu populismu a nacionalismu. Navíc je ve většině polské společnosti hluboce zakořeněn pocit, že Poláci byli vždy pouhými obětmi vnějších okolností. Důvodem, proč se nezmiňuji například o populismu bratří Kaczyńských nebo strany Právo a spravedlnost (*Pravo i Sprawiedliwość* – PiS) či Ligy polských rodin (*Liga Polskich Rodzin* – LPR) je, že jsem se na toto téma chtěla podívat z trochu jiné perspektivy, než kterou obvykle používají analýzy o současném populismu a nacionalismu v Polsku.

V pasáži věnované Slovensku se krátce zmíním o autoritativní vládě Vladimíra Mečiara, kdy však zcela odmítnu princip „předurčenosti Slovenska k autoritativním režimům“, který je občas některými autory zmiňován [Boulanger in Auer 2004: 132; Wolchik in Auer 2004: 132]. Načrtnu některé problémy s maďarskou menšinou, avšak stěžejním bodem bude zaměření se na téma slovenské historie v dnešní politice a nakolik je zneužívána k populismu.

Jelikož se v rámci kapitoly o odsunu Němců relativně věnuji historickým souvislostem spojeným s českou identitou právě v kontextu historie, v podkapitole věnované České republice navážu na některé „historické mýty“ spojené s češtvím převážně popisem jiných mýtů, obecně spojovaných s Čechy a jejich tradicemi. Dále také krátce pojednám o rozporech mezi těmito mýty a realitou.

Na závěr kapitoly 4 v části věnované Maďarsku poukážu na hlavní rozdíl, který maďarskou politickou realitu odlišuje od politických realit ostatních zemí Visegrádu – a totiž přítomnost velkých maďarských menšin v okolních státech. Vliv této skutečnosti na maďarskou politiku ukáži na příkladu jeho vztahu k sousednímu Slovensku. Velmi krátce bych se také ráda zmínila o fenoménu vytvoření polovojskové Maďarské gardy.

Zřejmě je vhodné ještě doplnit, že tento text si neklade za cíl detailně popsat **veškeré** výskyty šovinistického nacionalismu či populismu v zemích Visegrádské skupiny. Cílem práce je uvést některé obecnější aspekty a tendence od roku 1990, jednak ty, které se vyskytují obecněji ve všech společně, jednak v jednotlivých státech.

I po tomto vymezení je však téma předkládané práce dostatečně široké.

Kapitola 2

„I am a man thanks to nature, I am a Frenchman thanks to coincidence.“^{ 1}*

Charles-Luis de Montesquieu

V této kapitole nastíním stručnou charakteristiku pojmů národ, nacionalismus a populismus. Na úvod se pokusím charakterizovat pojem národ. Poté se budu věnovat dichotomii mezi kulturním nacionalismem a politickým nacionalismem a stručně shrnu nejdůležitější druhy politického nacionalismu. Následně též definuji pojem populismus. Na závěr pak vymezím, s jakými konkrétními typy nacionalismu budu pracovat pro další účely této práce.

2. Teoretické zázemí

V rámci problematiky nacionalismu a populismu je vymezení některých pojmů v podstatě nevyhnutelným krokem, jelikož u málokterého hesla najdeme takovou míru mnohoznačnosti jako právě u definice nacionalismu. Abych se vyhnula nedorozumění, ráda bych zde nastínila, v jakém smyslu a významu tento výraz pro účely práce používám, jak mu rozumím a – jelikož to u nacionalismu nelze pominout – také cítím.

2.1 Pojem národ

Časté diskuze a spory ohledně fenoménu nacionalismu pramení především z rozdílných východisek u pojmu národ. Slovo *národ* je chápáno jinak např. v anglosaských zemích a jinak v zemích střední Evropy, navíc bývá též velmi často užíváno nepřesně a zaměňováno za jiné pojmy jako stát, rasa, etnická skupina a podobně.

Pojem národ je složitý jev, utvářený souborem kulturních, politických a psychologických faktorů. Kulturně je národ skupina lidí, která sdílí společnou řeč, náboženství, historii a tradice; národy však na druhou stranu mohou být i v různé míře kulturně heterogenní. Politicky je národ skupina lidí, která sdílí ideu přirozeného politického společenství. Psychologicky je národ skupina lidí, která sdílí loajalitu či citová pouta v podobě patriotismu. Tato citová vazba však není nutnou

^{*} „Jsem člověkem díky přírodě, jsem Francouzem díky náhodě.“ Překlad autorky.

podmínkou pocitu přináležitosti k národu; i lidé, kteří nepocitují národní hrdost, mohou uznávat, že „patří“ k národu [Heywood 2004: 127].

Podle Andrew Heywooda problémy s definováním pojmu národ pramení především z toho, že všechny národy jsou směsicí subjektivních i objektivních rysů a kulturních i politických charakteristik. Objektivně podle Heywooda tvoří národ kulturní entitu. To znamená skupinu lidí hovořících stejným jazykem, vyznávajících stejné náboženství, spjatou stejnou minulostí apod. Národ však podle něj nelze definovat pouze těmito objektivními faktory, jelikož všechny národy vykazují určitou míru rozmanitosti (Švýcarsko, Severní Irsko, atd.). Národ lze tedy definovat jedinečně subjektivně, tj. těmi, kdo k němu patří. Je to tedy psychopolitický výtvar, jenž se od ostatních skupin odděluje tím, že se jeho členové za národ považují. Národ se sám pokládá za samostatné, zvláštní, od jiných odlišné politické společenství, čímž se liší například od etnické skupiny. Ta nemá podle Heywooda na rozdíl od národa kolektivní politické aspirace, jež tradičně nabývají podoby touhy udržet si politickou nezávislost neboli státnost či snahy ji získat [Heywood 2004: 127-128].

Tezi o národu jako především psychologickém konceptu zpracoval už v roce 1882 ve své slavné eseji *Qu'est-ce qu'une nation?* významný francouzský filosof a historik Ernest Renan. „*Národ je duše, duchovní princip. Tuto duši tento duchovní princip utváří dvě věci, které ve skutečnosti tvoří jedinou. Jedna je v minulosti, druhá v přítomnosti. Jednou je společné vlastnictví bohatých vzpomínek, druhou je nynější souhlas, přání žít pospolu, vůle navázat na společně přijaté dědictví.*“² A na dalším místě; „*Velké uskupení lidí zdravého ducha a vřelého srdce utváří morální vědomí, jež nazýváme národem.*“³

Na národ se pohlíží jinak také v různých tradicích nacionalismu. Největší význam mají dvě navzájem si konkurující koncepce, jež každá jinak vysvětlují pojem národ a z nichž také vychází odlišné pojetí nacionalismu;

- národ jako společenství především kulturní s velkým významem etnických vazeb a loajalit.
- národ jako společenství politické s velkým významem občanských pout a občanské věrnosti.

Jednotlivé státy se liší mírou, v jaké se v nich první či druhý model uplatňují.

2.1.1 Národ jako společenství kulturní

Základy této koncepce můžeme najít především v Německu 18. století. Za jejího hlavního zakladatele lze považovat básníka, kritika a filozofa Johanna Gottfrieda Herdera a taktéž Johanna Gottlieba Fichteho.

Herder považoval za důležitý především význam jazyka, který byl podle něj ztělesněním osobitých tradic a historické paměti národa. Každý národ měl svého určitého ducha – Volksgeist – což byla jakási organická jednota národa, projevující se v jeho kultuře a zejména v jeho jazyce. Herderův nacionalismus bychom proto z dnešního pohledu mohli nazvat jakýmsi kulturalismem, kladoucí důraz na uvědomování si a oceňování národních tradic a kolektivní paměti, nikoliv na politické úsilí o státnost. Podle Herderova kulturalismu jsou národy „přirozené“ a organické entity, jež svým vznikem sahají do dávné minulosti a budou proto tedy existovat stejně dlouho jako lidská společnost [Herder 2000].*

Podobný názor zastávají moderní sociální psychologové, kteří zdůrazňují, že lidé mají tendenci vytvářet skupiny kvůli pocitu identity, bezpečí a sounáležitosti. Rozdělení lidstva na národy je tedy pouze odrazem přirozené lidské tendence táhnout k lidem, kteří jsou podobní jako oni [Heywood 2004].

Z Herderova pojetí národa jako nositele jakéhosi ducha se později vyvinul tzv. kulturní nacionalismus. Ten má spíše kulturní než politický charakter a souvisí s národním sebeuvědomováním, úsilím o zvýšení národní hrdosti a sebedůvěry. Kulturní nacionalismus je „mystický“, opírá se tedy o víru v národ jako celek unikátní, historický a oživovaný vlastním „duchem“, na rozdíl od nacionalismu politického, který je racionální a obvykle vychází z jasných principů [Heywood 2004: 129].

Významný německý liberální historik a profesor moderních dějin na univerzitě v Berlíně Friedrich Meinecke šel ještě dál a přímo rozlišil národy na kulturní a státní. Základem kulturních národů byla podle Meineckeho především společně sdílená kultura, kdežto základem státních národů sjednocující síla společných politických dějin a ústavy [Meinecke in Hroch (ed.) 2003: 47].

2.1.2 Národ jako společenství politické

V tomto pojetí je národ vnímán především jako skupina lidí se společným občanstvím, bez ohledu na jejich etnickou, kulturní či jinou loajalitu. Takovýto pohled na národ je spojován už dokonce s díly Jeana-Jacquesa Rousseaua, který se však výslovně nacionalismem nezabýval. K Rousseauovi se hlásila francouzská revoluce, její požadavek konstituční moci byl založen na

* Herderův pohled na Sloany jako mírumilovnou skupinu národů vystavených útlaču a vykořisťování ze strany různých lupičských národů, například Maďarů a Němců, částečně převzal český historik František Palacký; původ tohoto názoru v české historii je ale podstatně delší. Palacký však měl rozhodující vliv na pozdější chápání české historie a na obsah české národní identity. Palacký staví Sloany a jejich demokratické rysy proti germánské pomstychtivosti a militaristické autoritářské tradici [viz. např. Třeštík 2005: 209-210]. Tento postoj vůči německému národu je typický pro složitý vztah mezi Čechy a Němci a pro myšlenku věčného boje mezi dvěma prvky, představujícími dvojsečné dědictví pro pozdější vývoj české společnosti. Zřejmě nebezpečí tohoto pojetí leží v jeho vnitřním sklonu k šovinismu. Protože jsou takto nazíráno české tradice hodnoceny jako lepší než německé, ospravedlňují se tím nacionalistické výstřelky (v dnešní době převážně historické) mířené proti Němcům. Kdybychom však pohlíželi na český nacionalismus jako na zákonného dědice Palackého liberálního postoje, bylo by to hrubě zavádějící. Palacký totiž jasně vyjádřil svůj odpor k jakýmkoli partikulárním nacionalistickým tvrzením.

Rousseauových ideálech svrchovanosti lidu a obecné vůle a také heslo égalité – rovnost (používané spolu s hesly volnosti a bratrstvím) mělo výrazný „rousseauovský“ původ. Nacionalismus, který z francouzské revoluce vzešel, byl tedy spojen s principy svobody, rovnosti a bratrství.*

K myšlence národa jako politického, nikoli etnického společenství se hlásí řada teorií nacionalismu.

Přední britský historik moderních sociálních dějin a emeritní profesor University of London Eric Hobsbawm se snažil ukázat, že národ je historicky nový konstrukt, produkt poměrně nedávné minulosti. Stejně tak nacionalismus, který je navíc výtvorem „národního státu“, nikoli naopak národní stát výtvorem nacionalismu [Hobsbawm in Hroch (ed.) 2003: 112, 124].

Taktéž britsko-americký historik, profesor mezinárodních vztahů na Cornell University Benedict Anderson ve své známé knize *Imagined Communities* líčí národ jako výtvor, který existuje pouze v představách jako jakýsi obraz v mysli. Podle Andersonova pojetí se národ může stát národem pouze tehdy, když každý jeho příslušník cítí pospolitost s lidmi, které osobně nikdy nepoznal a které si může pouze představovat. Tato pomyslná společenství pro nás vytvořily výchova, proces politické socializace a masová média [Anderson 1991].

Existují teorie, které tvrdí, že pro nacionalismus vycházející z pojetí národa jako politického společenství (tedy stejného pojetí, pro které Meinecke používá výraz politický národ) je charakteristická tolerantnost a demokratičnost.

2.2 Pojem nacionalismus

Politický charakter nacionalismu může vykazovat pokaždé zcela rozdílné, ne-li protichůdné, charakteristiky. Proto nelze vnímat nacionalismus pouze jako jeden soubor myšlenek, který vykazuje určité znaky, ale je třeba brát v potaz různé druhy „nacionalismů“, které často mají společné pouze to, že uznávají zásadní politický význam národa.

Na povahu nacionalismu má vliv situace, za které vzniká, i politické záměry, se kterými je spojován. Může být vnímán jako osvobozující síla od cizí nadvlády či kolonialismu, spjatá s cílem svobody a demokracie. Na druhou stranu může být v jiné situaci a za jiných podmínek vnímán jako iracionální projev, který sleduje politiku expanze a války a který vede k rasismu a xenofobii.

Mnoho odborníků a řada studií, které se zabývají nacionalismem a jeho úlohou v politice a kultuře střední Evropy, s tímto rozdělením pracuje. Dokonce přímo rozdělují Evropu na civilizovaný Západ, jehož nacionalismus se považuje za civilizovanější a progresivnější a přirozeně směřující k liberální demokracii, a zaostalý Východ, jehož nacionalismus se mění v

* viz např. Hobsbawm in Hroch 2003: 114 - 115.

barbarství.* V souladu s tím se předpokládalo, že kvůli nedostatku silných demokratických tradic mají lidé ve střední a východní Evropě zvláštní náklonnost k nacionalismu, který je extrémistický už „podle definice“. Mnoho odborníků věřilo, že tento nacionalismus bude vážně ohrožovat proces přechodu k demokracii a vyhlídky na stabilní liberálně demokratický řád a nadšení pro „návrat do Evropy“.[†]

I když jakési „dva typy nacionalismu“ popsané výše mohou existovat, vysvětlovat jimi vznik neliberálních režimů ve střední a východní Evropě by bylo zcela zavádějící. Různé projevy nacionalismu mají složitější a nejednoznačnější východiska, než jaké dovoluje předpokládat jakákoli dualistická klasifikace. Charakter určité národní kultury a její historie prostě nejsou takové nebo onaké, liberální nebo neliberální.[‡]

Je výmluvně ironické, že toto rozdělení přijímají dokonce i národy ve střední Evropě, které se často snaží distancovat od „barbarského“ Východu (často symbolizovaného ruským stalinismem, ale i současným Ruskem nebo v poslední době balkánskými zeměmi). Poukazují na svou tradiční příslušnost k Západu (ať už skutečnou, nebo domnělou) a tvrdí, že liberální demokratické hodnoty tvoří nedílnou součást jejich kultury. Objevuje se „nový nacionalistický mýtus“ – rozšířené přesvědčení, že národy střední Evropy byly zbaveny své skutečné identity pouze nepříznivou dějinnou událostí (Jaltská dohoda).[§]

Toto pojetí střední Evropy svými vlastními obyvateli představuje dvojsečnou zbraň. Jestliže naznačuje, že tyto národy jsou lepší než jejich sousedé na Východě nebo na Jihu, dává vzniknout „komplexu nadřazenosti“, který je v rozporu se základními liberálními hodnotami a může být také využit mnoha postkomunistickými vůdci jako politický nástroj. Jestliže naproti tomu toto pojetí spíše vyjadřuje víru lidí ve střední Evropě, že Západ, a tedy demokracie, je jejich „přirozeným“ osudem, je pravděpodobnější, že se jim tento politický řád podaří uchovat, než kdyby ho chápali jako něco cizího jejich národní povaze. Tuto teorii potvrzuje například Ladislav Holý; „ (...) odpor vůči komunistickému systému se uskutečňoval ve jménu národa a byl konstruován jako národní odboj proti tomu, co bylo obecně chápáno jako útisk ze strany cizí mocnosti. Vzednutí národního citění zdaleka nebylo výsledkem pádu komunismu. Ve skutečnosti jej předcházelo a opíralo se o vnímání socialismu jako cizího sovětského vetřelce, jenž nemilosrdně pošlapal tradice a hodnoty, které lidé považovali za „své“. Odpor

* viz např. Auer 2004.

† To, v rámci zemí Visegrádské skupiny, platí zejména pro Slovensko. Na Slováků, zvláště když byl ve funkci předsedy vlády až do roku 1998 bývalý boxer Vladimír Mečiar, se pohlíželo jako na národ lapený do pasti vlastní historie, pro nějž jsou příznačné neliberální režimy [Auer 2004]. Jinak je tato teze v současnosti uplatňována zejména pro balkánské státy.

‡ V této souvislosti stojí za to si uvědomit, že dokonce i „dobře zavedené“ demokracie Západu jsou založeny na mnoha mýtech a v jejich dějinách najdeme i mnohé neliberální aspekty (například kolonialismus, otroctví atd.).

§ Zastánci tohoto konceptu a pojednání o tématu viz. např. esej Milana Kundery *Únos Západu*, Czesław Miłosz nebo György Konrád.

vůči tomuto cizímu systému byl konstruován a chápán jako ‚my‘ (národ) stojící proti ‚nim‘ (cizícké mašinérii zosobněné socialistickým státem) a svržení socialismu přijalo formu národního osvobození. Od té doby bylo národní vědomí posilováno proevropskými projevy obhajujícími privatizaci, tržní hospodářství a demokracii, které mají ve Střední Evropě dlouhou historii (...) a stalo se nástrojem konstruujícím dichotomii mezi kulturně specifickými (tj. národními) a univerzálními (tj. evropskými) hodnotami.“⁴

Podle mého názoru lze tvrdit, že mýtus o příslušnosti k Evropě usnadnil konec komunistické moci, považované za politický projev „barbarského“ Východu. I když ke skutečnému konci přispělo podle mne mnoho dalších faktorů (např. hospodářských, globálně politických), je pravdou, že se nesmí úloha tohoto pojetí podceňovat.

2.2.1 Různé typy nacionalismu

Na různé druhy nacionalismu mají vliv i různé politické ideologie. K nacionalismu tíhne, každá po svém, v podstatě každá z hlavních ideologií (snad jediné kromě anarchismu).

Dokonce i ve střední Evropě se nacionalismus používal k podpoření jak levicové, tak pravicové diktatury. Opakovaně však také sloužil jako nástroj národního osvobození (například v roce 1989), a tedy také za důvod liberální demokracie.

Pokusím se krátce popsat pouze některé druhy nacionalismu, které jsou podstatné pro účely této práce, a zcela tak pominu takové druhy nacionalismu, kterými jsou například protikoloniální nacionalismus či pannacionalismus, jelikož jejich význam je v současnosti pro země Visegrádské skupiny opravdu minimální.

2.2.1.1 Liberální nacionalismus

Liberální nacionalismus spojuje ideu národa s vírou v suverenitu lidu, je tedy inspirován právě již výše zmiňovaným odkazem Jeana-Jacquesa Rousseaua. Tento typ nacionalismu se nesnaží stavět zájmy jednoho národa nad zájmy jiného, naopak vyznává myšlenku, že jsou si všechny národy rovny. Ideálem je vybudování světa suverénních národních států. Z tohoto pohledu je nacionalismus mechanismem k zajištění stabilního a mírového světového uspořádání [Heywood 2004: 134].

Podle Andrew Heywooda je patrně nejčistším projevem liberálního nacionalismu „Čtrnáct bodů“ Woodrowa Wilsona [Heywood 2004: 133].

Vzniká otázka, zda mohou nacionalistické síly rovněž vést k liberální demokracii?

Teoretikové liberálního nacionalismu, jako například Yael Tamir, se snaží dokázat, že určitá pojetí národní identity a forem nacionalismu jsou slučitelná se základními liberálními hodnotami. Proto jsou stále potřebná k podpoře a udržení liberální demokracie. Tamir zkoumala způsoby, jakými může nacionalismus vlastně přispívat k liberálnímu myšlení. Nejenom demokratické státy,

ale také většina jednotlivců se totiž nemohou nebo nechtějí obejít bez pocitu, že patří k nějakému národu [Tamir 1993].

Liberální nacionalismus se tedy snaží vytvořit soubor univerzalistických myšlenek v určitém kontextu národních kultur a historií. To však neznamená, že liberální nacionalismus může vyřešit všechny potíže v etnicky rozmanitém prostředí světa či střední Evropy.

2.2.1.2 Konzervativní nacionalismus

Konzervativnímu nacionalismu jde především o sociální soudržnost a veřejný pořádek, který se objevuje v pocitech národního vlastenectví. Vlastenecká loajalita a vědomí příslušnosti k národu jsou zakořeněny převážně v představě společné minulosti; konzervativní nacionalismus tedy znamená obranu hodnot a institucí, za nimiž stojí minulost – může být tedy pokládán taktéž za jednu z forem tradicionalismu. U tohoto myšlenkového proudu můžeme nalézt výrazně nostalgický charakter, který se projevuje neustálým ohlazením se do minulosti. Konzervativní nacionalismus vzniká především v již etablovaných státech a typické pro něj je, že bývá živěn pocitem, že národ je v ohrožení (ať již zevnitř, tj. „nepřítel ve vlastních řadách“, či zvenku, tj. přistěhovalci či sklony k nadstátnosti). Znovu a znovu se zde objevuje volání po jednotě národa a přesvědčení, že nepokryté vyznávání patriotismu je občanskou ctností [Heywood 2004: 136].

Konzervativní nacionalismus těží z úzce kulturního pojetí národa (tj. z přesvědčení, že národ je výlučné etnické společenství, v podstatě jakási širší rodina, kde je jasná dělící čára mezi „my“ a „oni“). Podle vyznavačů těchto myšlenek je třeba uchovávat kulturní čistotu a udržovat zavedené tradice, což může vést až k vnímání přistěhovalců a cizinců jako hrozby, a tedy prosazování nebo alespoň legitimizování rasismu a xenofobie.

2.2.1.3 Rozpínavý nacionalismus

Rozpínavý nebo též šovinistický nacionalismus má agresivní, často militaristickou a expanzionistickou povahu. Jako příklad může sloužit evropský imperialismus vůči Africe na konci 19. a v první polovině 20. století.

Nacionální šovinismus odmítá myšlenku, že všechny národy jsou si rovny a naopak je přesvědčen, že národy mají své charakteristické rysy a kvality a tedy i odlišné osudy. Některé národy jsou určeny pro vládnutí, jiné naopak pro to, aby byly ovládány. V této podobě se nacionalismus mísí s rasismem, jelikož vyznává doktrínu etnické či rasové nadřazenosti. Šovinistický nacionalista chápe svůj národ jako „vyvolený“ a každý jiný líčí jako hrozbu nebo nepřítele [Heywood 2004: 138].

Stejně jako u konzervativního nacionalismu zde existuje ostré rozdělení mezi „my“ a „oni“, avšak u šovinistického nacionalismu je dovedeno do krajnosti, jelikož „oni“ znamená vždy

nepřítele, kterého je třeba nenávidět či zesměšnit. Díky jasnému vnímání těch, kdo jsou „oni“, dochází k posilování vědomí toho, kdo jsme „my“ a k intenzivnějšímu prožívání vlastní identity. Podle Andrew Heywooda tak vlastně dochází k jakési „negativní integraci“⁵.

2.3 Pojem populismus

Populismus souvisí s mechanismy vládnutí, s úlohou politické exekutivy a bývá také spojován s politikou vůdcovství.

Existují různé vůdcovské styly, tj. strategie a vzorce chování, jimiž se vůdce či politická strana snaží dosáhnout svých cílů, mezi nimiž bývá s populismem spojováno především tzv. vůdcovství transformační. To spočívá především v prosazování inspirativních a vizionářských myšlenek než li v koordinování či uplatňování jakýchsi manažerských postupů při vedení. U transformačního typu vůdcovství často dochází k vůli „vůdců“ demonstrovat, že vyjadřují zájmy „lidu“.

Populismus obecně nebývá většinou ideologický, může být v podstatě spjat s jakoukoli ideologií či problémem. Jeho základem jsou především sliby, že budou vyřešeny nejnaléhavější problémy, a sebe prezentování se jako zastánce „obyčejných“ lidí, který stojí v protikladu ke „zkaženým“ a zkorumpovaným elitám. Objevuje se zde tedy tendence odvolávání se na „vůli lidu“, která je hlavním legitimním vodítkem politického konání. Populističtí politikové se tedy obracejí přímo na lid bez ohledu na tradiční politické metody a postupy a tvrdí, že vyjadřují jeho nejvlastnější přání a naděje a nevěří žádným zprostředkujícím institucím. Bývá často spojován s autoritářskými režimy.

V médiích je termín populismus používán především ve dvojím významu; za prvé jako citový, zjednodušující a manipulativní diskurz útočící na lidské základní city, nebo jako oportunistická politika, která má za cíl „koupit si“ voličské hlasy [Krastev 2006]. Pro účely této práce budu vycházet z pojetí populismu jako principu k získání či udržení moci a k získání popularity díky rétorice založené na kritice vládnoucí elity, jako umění říkat to, „co chtějí lidé slyšet“.

2.4 Shrnutí používaných pojmů pro účely této práce

Na závěr této kapitoly bych tedy ráda vymezila, na který typ pojetí národa, jaký typ nacionalismu a přesné vymezení populismu se budu v následujících částech práce odvolávat.

Ve shodě s Ernestem Gellnerem a dalšími jsem přesvědčena, že ani národy Visegrádské skupiny, stejně jako žádné jiné, nejsou věčné, nevznikly v dávných dobách a pak byly pouze „probuzeny“ národními buditeli. Tato „teorie dřímoty“⁶ nebo „teorie šípkové Růžanky“⁷, je podle Gellnera „...i když se to tak normálně neoznačuje, jednou z naprosto ústředních doktrín nacionalismu. Nejde o žádnou náhodou: je to nepostradatelná doktrína. Bez ní by nebylo jak sladit přirozený, samozřejmý, univerzální status přisuzovaný nacionalistickému principu (...) s častou a nápadnou historickou nepřítomností jakéhokoli

*skutečného zájmu o něj (která je nezpochybnitelným faktem a již dogma drámy neochotně a zatrpkle připouští jako politováníhodnou skutečnost pouze okrajového významu, již je třeba co nejrychleji napravit).“⁸ Vznikly až v momentě „vymyšlení národa“ právě těmito buditeli.**

Taktéž se ztotožňuji s názory tzv. „konstruktivistů“, že podstatný pro národ není ani tak jazyk, pokrevní (genetické) pouto či jiné atributy, ale spíše vědomí, že národem je. Národy ani tak nevznikají, jako jsou různými souběžnými činiteli vytvářeny. *„Není to přírodní danost, něco jako počasí, na kterou nemáme žádný vliv a o kterou se tedy nemusíme starat, nanejvýše ji žalovat, aby dobře rostla. Musíme národ naopak aktivně vymýšlet stále znovu, stále znovu utvářet jeho podobu tak, aby odpovídala době a nárokům, které klade na občanské národní společnosti.“⁹*

V této práci budu vycházet z předpokladu, že v diskurzu a rétorice politických představitelů v zemích Visegrádské skupiny převládá především pojetí národa jako kulturního společenství, a co se týče jeho vzniku, zdůrazňuje se primordialistické pojetí. Můžeme to vidět například na problematice vyhnání/odsunu Němců po druhé světové válce z Československa a Polska, o které pojednám dále, kdy byly (a stále ještě jsou) jednoznačně český i polský národ vnímány sami sebou na základě příslušnosti k jakési kulturní identitě, bez ohledu na platné občanství. Stejně tak koncepce „československé“ identity byla až do rozpadu federace pro většinu Čechů i Slováků nadále zaplňována etnickým češtvím či slovakismem.[†]

Je třeba také poznamenat, že obecné vnímání pojmu nacionalismus ve středoevropském užití má zřetelně záporné konotace a že tento pojem zde obvykle označuje šovinistický a xenofobní nacionalismus, který je třeba odlišovat od žádoucího patriotismu. Pod pojmem nacionalismus si lidé např. liberální nacionalismus obvykle nepředstavují, ten by spíše zařadili pod pojem patriotismus. To potvrzuje například Petr Pithart, když píše; „ (...) Na druhé straně jsem vždycky věděl o potřebě patriotismu jako pozitivního vztahu k národnímu společenství, který nepotřebuje být utvářen existencí nějakého zprvu smyšleného a pak již zpravidla skutečného nepřítele.“¹⁰ Na uvedené citaci je vidět, jak autor staví patriotismus (který však může být beze zbytku zaměněn za liberální nacionalismus) proti nacionalismu, který však v jeho pojetí znamená pouze a bezvýhradně v mírnější verzi konzervativní, v té extrémnější šovinistický nacionalismus. Toto zavádějící používání terminologie (které staví nacionalismus na roveň šovinismu) je typické pro mnohé novinářské

* Je až fascinující, nakolik je - navzdory skutečnosti, že mezi teoretiky národa a nacionalismu je spor mezi primordialisty a modernisty téměř jasně vyřešen ve prospěch modernistů (panuje spíše pouze diskuze o přesných podmínkách, za kterých se takové kolektivní představy objevují) - primordialistická teorie přítomna ve veřejném diskurzu. Jak podle mého názoru správně tvrdí např. Pavel Barša, poukaz na objektivně existující národ je iluze, kterou se legitimizuje nacionalismus samotný, a teoretik přebírající tyto představy nacionalistických politiků se dostává nejen do sevření bludu o národech jako preexistujících „reálných entitách“, ale také do tautologií, když to, co mělo být vysvětleno, se stává prostředkem vysvětlení [Barša, Strmiska 1999: 98].

† viz. Barša 2003: 257-258.

zprávy a akademické studie, jež se zabývají postkomunistickým vývojem ve středoevropské společnosti [Auer 2004].

V rámci přijetí názoru, že lidé mají potřebu někam patřit, vidím ideální formu koncepce národa v liberálním nacionalismu a přejímám argumentaci Yael Tamir, která tvrdí, že nacionalismus nestojí v nezbytném protikladu k občanským hodnotám, ale naopak je v určitém prostředí může rozvíjet. Tato práce má však za cíl věnovat se právě opačným tendencím, konzervativnímu či případně šovinistickému nacionalismu, tedy situacím, kdy od roku 1990 docházelo k pojmání národa jako výhradně kulturního společenství a jasné opozici vůči těm, které vnímáme jako „ty druhé“. Ve shodě s výše řečeným je tedy z mého pohledu liberální nacionalismus pozitivním jevem, jehož by ideálně země Visegrádské skupiny měly ve svém politickém směřování docílit.

V této práci se chci především zabývat fenoménem, kterému pracovně říkám „nacionalistický populismus“, čímž míním užívání nacionalistické ideologie populistickým způsobem. Jinak řečeno, chtěla bych se zaměřit na momenty, kdy nacionálně-populističtí politici vůdcové tvrdí, že mluví za všechny a získávají podporu hrou na národní cítění, etnickým nepřátelstvím a zneužíváním strachu a předsudků.

Kapitola 3

„Disputes over history are frequently equivalent to quarrels over our identity.“^{ 11}*

Adam Michnik, *Letters from Prison*

Tato kapitola bude nejprve velmi krátce věnována významu minulosti a dějin pro národní chápání sebe sama, tedy pro konstrukci národní identity.

Poté se zaměřím na konkrétní událost - odsun Němců z Československa a Polska, a budu zkoumat její vliv na současnost. Zejména zdůrazním využití této historické události pro nacionalistické a populistické rétoriky od devadesátých let dvacátého století.

3. Význam minulosti

3.1 Konstrukce národní identity na základě historie

Pro konstrukci národní identity každého národa je vnímání vlastní historie jedním z nejdůležitějších prvků. Jak píše Dušan Třeštík, „...*(Ž)ádné lidské společenství, a národ zejména, nemůže existovat bez ‚velkovyprávění‘ o svém původu a směřování. A naopak: žádná historie nemůže existovat bez adresáta. Vypráví příběhy, a už proto to musí být příběhy o někom a pro někoho.*“¹²

Historie, nebo lépe řečeno naše národní interpretace dějin, nám říká, odkud pocházíme a z čeho jsme vzešli. Tím vlastně ale i nepřímo sděluje jací jsme, což v důsledku velmi ovlivňuje charakter naší společnosti, naše představy o sobě samých. Nehádáme se snad formou veřejné diskuze (ať už mezi sebou nebo s ostatními národy) o kontroverzních historických tématech ve víře, že se vlastně hádáme o nás samotných?

Národní mýty se vyskytují snad ve všech politických kulturách a mají i určitou funkci. Tvoří jakýsi prvek udržující politickou kontinuitu. Ladislav Holý k tomu píše; „*Historie (...) není přímočarým vyprávěním o všem, co se stalo v minulosti, ale výběrem určitých historických událostí, jimž jsou připisovány specifické významy, protože se má za to, že nějakým podstatným způsobem přispěly k utváření současnosti.*“¹³ I Dušan Třeštík vidí význam historie především v její pomoci pro pochopení

^{*} „Spory o historii jsou často totožné s hádkami o naší identitě.“ Překlad autorky.

národní (a podle mého názoru i individuální) identity; „...*(P)okud dějepisceví nebere ohled na své zakořenění v podstatných existenciálních otázkách své společnosti (Kdo jsme, odkud pocházíme a kam jdeme'), ztrácí své hlavní opodstatnění.*“¹⁴

Co však znamená Masaryk pro Čechy, Štúr pro Slováky, Pilsudski pro Poláky a Kossuth pro Maďary, se může měnit (a mění!) s časem a má vážný dopad na politický vývoj. Není náhodou, že se některé z nejvíce kontroverzních debat v opozičních kruzích během komunismu v zemích Visegrádu týkaly historie a jejího vlivu na pochopení vlastního národa.*

Historie však zároveň přináší pro národní identitu i velké problémy. To především v případě, kdy připomínané události nejsou ve shodě s obecně přijímaným obrazem národa. Jednou takovou událostí je i odsun Němců z Československa a Polska a jemu předcházející odnětí vlastnictví této skupině. Jak se později ukázalo, měl tento akt nedorozumitelné následky nejen pro oběti této politiky, ale též pro „československý“[†] a polský národ. Pro národní identitu všech zúčastněných je nepřijatelnější tyto události zdůvodnit jako vyvrcholení více či méně nepřátelského potýkání česko-německých, slovensko-maďarských a polsko-německých elementů již před válkou. A v duchu této argumentace také obě strany do dnešních dnů vidí sami sebe jako oběti a toho druhého vnímají jako pachatele.

Mým cílem zde nicméně není „konečně říci pravdu“ o správné interpretaci dějin, ale naopak analýza toho, jak se určité události stále promítají do současného populistického a nacionalistického diskurzu. V politice mohou hrát mýty různě významnou roli. Mají ale rozhodující funkci v tom, že podmiňují, která část sebe-představy společnosti je chápána jako důležitá a která je naopak ignorována. Ve stabilních politických komunitách jsou spíše v pozadí, v postkomunistických společnostech jsou naopak často předmětem politického boje a často vášnivé politické rétoriky.

Co se týče volby příkladu, asi těžko bychom od roku 1990 hledali téma natolik jasně zpolitizované, pro širší veřejnost citově zabarvené, které je natolik využíváno pro nacionalistickou či populistickou rétoriku. Právě zde se navíc nejlépe projevuje přetrvávající důraz na etnické pojetí příslušnosti k národu a jasné vymezení „my“ versus „oni“.

* Například Ladislav Holý v rámci tohoto tématu ve své knize přesvědčivě dokazuje, že masové demonstrace z října/listopadu 1989 jasně ukázaly, že historické osobnosti a události nebyly důležité jenom pro hrst intelektuálů, ale pro celou společnost (v tomto případě Holý mluví o tehdejší Československu) [Holý 2001].

† Uvozovky zde volím proto, že dle mého názoru je koncept „čechoslovákismu“ konstruktem, který nikdy ani sami Češi či Slováci nepřijali a vždy za ním viděli nejprve svou etnickou příslušnost k českému, potažmo slovenskému etnickému národu, nad kterým až poté teprve stojí jejich příslušnost k „československému“ národu, jež je vnímána spíše jako politický koncept. Viz předchozí kapitola či též Barša 2003: 257-258.

3.2 Náhled na poválečné vyhnání/odsun německého obyvatelstva z Československa a Polska z dnešní perspektivy

3.2.1 Krátký historický rámec

V tomto krátkém exkurzu do poválečných let tehdejšího Československa a Polska se zaměřím na odsun pouze německé menšiny. I když se například sporné dekrety prezidenta republiky v tehdejší Československu týkají jak Němců, tak i Maďarů, odsun maďarské menšiny nebyl nikdy schválen konferencí v Postupimi.* Na příkladu této historické události je zcela patrné, že jakmile je nějaká tragická událost zanesena do mytologie národnostní skupiny, pak se již zpětně těžko vyvrací racionálními argumenty. To způsobuje, že současný česko-německý i polsko-německý dialog je v podstatě „dialogem hluchých“. Tyto společnosti nevnímají své vlastní prohřešky jako ty nejzásadnější a naopak ty největší problémy vidí na druhé straně, přičemž střeží svá domnělá nezpochybnitelná dogmata proti jakékoli realistické argumentaci. To je nejvíce vidět na příkladu dialogu mezi Čechy a sudetskými Němci. Sudetští Němci se jen těžko vyrovnávají s nepřipustností Mnichovské dohody a na druhé straně i dnes si velká část české společnosti v podstatě odmítá přiznat, že koncept „československého“ národa, který vznikl po první světové válce (a který byl po druhé světové válce v tichosti opuštěn), nemohl být českými Němci vnímán jinak, než jako umělé zdůvodnění „národního“ státu namířeného proti nim. Fakt, že v novém státě žily dva milióny „státního národa“ Slováků oproti 3.5 miliónům „menšinového“ německého obyvatelstva, nelze přehlížet. V českém prostředí je však význam konstrukce čechoslovakismu pro české Němce opomíjen a její existence omlouvána dobovými aspekty jako nutná „hráz“ proti německému vlivu v nové republice. To však samozřejmě nemohlo na německé (a potažmo maďarské) straně nevzbudit protireakci a už jen zvolený název státu mohl těžko Němce a Maďary přimět k větší identifikaci s ním. „...vzhledem k tomu, že při zakládání nového státu byl nejen v jeho názvu, ale i v jeho struktuře položen důraz na etnický princip, projevovalo se mezi německým obyvatelstvem historických českých zemí vůči novému státu čím dál tím větší odcizení, nemluvě o Maďarech, kteří se v něm ocitli skutečně způsobem ryze incidentálním. Nevedlo se jim zle, jenom nebylo jaksi zcela zřejmé, co v zemi Čechů a Slováků (...) vlastně pohledávají.“¹⁵ napsal například maďarský politolog István Bibó. Na druhou

* Na podzim roku 1945 měly totiž v Maďarsku proběhnout volby. Místní veřejné mínění bylo zcela proti jakémukoli odsunu a tedy jakékoli přihlášení se k němu či činnost, jež by k němu vedla, mohla příslušné politické straně ve volbách pouze uškodit. Jelikož si každá z velmocí hlídala svého „favorita“ (Sovětský svaz komunisty a Velká Británie se Spojenými státy malorolníky), byl jejich společný nesouhlas s odsunem logickým důsledkem snahy neohrozit protěžovanou stranu ve volbách [Vykoukal, Litera, Teichman 2000: 131].

V tehdejší Československu však přeci jen došlo k nucené deportaci Maďarů ze Slovenska do českého pohraničí. Tato skutečnost má dodnes negativní důsledky pro slovensko-maďarské vztahy. Maďarská strana požaduje odškodnění obětí této politiky, kdežto slovenská strana to odmítá. Naopak, slovenský parlament schválil v roce 2007 zákon o nezpochybnitelnosti, neměnnosti a nedotknutosti Benešových dekretů [Pravda.sk [online] 6.10. 2007].

stranu je zřejmé, že se sudetští Němci ve své většině opravdu přiklonili k Hitlerově totalitní ideologii a vědomě tak skrze svoji reprezentaci napomohli k destrukci jistě ne dokonalého, avšak stále demokratického státu.

3.2.2 Vývoj česko-německých a polsko-německých vztahů po roce 1990 z hlediska odsunu/vyhnání

Po pádu železné opony se vysídlení Němců stalo frekventovaným tématem při formování nových česko(slovensko)-německých i polsko-německých vztahů. Toto téma (které v podstatě není úplně vyřešeno do dnešních dnů) doprovázelo Českou republiku a Polsko i po celou dobu jejich cesty do Evropské Unie. České a polské dialogy s Německem začaly naprosto odlišně, * avšak v současnosti se nacházejí na téměř stejných pozicích. Tentokrát už ale nejde o hranice států, ale o hranice nové historické paměti, která se znovu vytváří po roce 1990.

Po „menších problémech“ vypadaly po přijetí *Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji* v roce 1997 česko-německé vztahy téměř idylicky. Taktéž v Polsku ustoupila diskuze o odsunu do pozadí. Jak se později ukázalo, to vše byl pouze pověstný klid před bouří. Atmosféra ve střední Evropě začala v roce 2002 povážlivě houstnout – taktéž v důsledku předvolebního boje (volby se chystaly v České republice, Slovensku, Německu, Rakousku i Maďarsku najednou). Nejdříve český premiér Zeman označil sudetské Němce za „Hitlerovu pátou kolonu“, kteří mohou být rádi, že nebyli po válce za vlastizradu pověšeni. Později se Zeman pro izraelský deník *Haarec* vyjádřil ve smyslu, že Izrael by se měl s Palestinci vypořádat podobně, jako to po druhé světové válce udělalo Československo se sudetskými Němci (následně však tvrdil, že jeho výrok byl nepochopen a špatně interpretován) [Mladá Fronta DNES 19.2. 2002].

Na to německý kancléř Schröder odřekl návštěvu Prahy [Mladá Fronta DNES 1.3. 2002] a do celé věci se zapojila i maďarská vláda, když se v čele s tehdejším premiérem Viktorom Orbánem připojila k výzvám pro zrušení „Benešových dekretů“† [Mladá Fronta DNES 25.2. 2002]. Orbánovo prohlášení přiživilo nacionalistické nálady v Maďarsku a oživilo starší problém - revizi hranic. Následně protestovala stovka mladých Maďarů před slovenským velvyslanectvím v

* V Polsku byly po roce 1989 vztahy s Německem (na rozdíl od Československa) vnímány nikoli v kontextu odsunu, ale především v rámci obav z německého revisionismu, jejichž původ tkvěl v německém otálení s definitivním uznáním hranic na Odře a Nise – kterou však předtím separátně uznaly oba německé státy – a odmítáním polské účasti na konferenci dvou německých států a čtyř velmocí tzv. rozhovorů 2+4. Teprve smlouva o hranici (14. 11. 1990) a o dobrém sousedství (17. 6. 1991) otevřely v Polsku cestu k možnosti kritické analýzy vlastní minulosti [Valenta 1998: 50-51, Majewski 2005: 80-81].

† Ač se jedná o termín nesprávně označující v užším smyslu pouze skupinu poválečných dekretů prezidenta republiky upravujících odsun a konfiskaci majetku Němců a Maďarů tímto obecným názvem, užívám zde tohoto termínu pro zjednodušení ve shodě s politickými komentáři a vyjadřováním hlavních politických představitelů v současných politických sporech.

Budapešti proti dohodě z Trianonu z roku 1920, podle níž ztratily bývalé Uhry většinu území. Slovenskou reakcí bylo oficiální prohlášení, které si kladlo otázku, zda nejde o jisté logické pokračování znepokojivých projevů nacionalismu v maďarském vnitropolitickém životě.

Tehdejší zneužití nacionalistických hesel ve volebních kampaních (především v ČR a v Maďarsku) následně ukázalo, že za celým problémem mohla od začátku stát snaha některých politiků o „levné hlasy“ tím, že se postaví do čela národního hnutí ohroženého zvenčí. Situace se po volbách vcelku uklidnila, avšak bylo evidentní, že střední Evropa vstupuje do 21. století se zátěží vzedmuté vlny nacionalismu.

V Polsku ve stejném roce otevřel širší veřejnou debatu o odsunu především překlad knihy populárního německého spisovatele a rodáka z (dříve německého, dnes polského) města Gdaňsk Güntera Grasse *Im Krebsgang*^{*} (česky *Jako rak*)[†] a taktéž projekt výstavby *Zentrum gegen Vertreibung* (*Centrum proti vyhánění*) v Berlíně, jenž prosazoval Svaz vyhnanců (BdV) vedený Erikou Steinbach. Opravdové zemětřesení v postoji polského veřejného mínění však znamenal především projev tehdejšího kandidáta na spolkového kancléře Edmunda Stoibera na sjezdu východopruského Landsmansaftu v Lipsku 23. června 2002, kde mimo jiné zaznělo, že požadavek zrušení dekretů se týká nejen České republiky, ale taktéž Polska. Projev v podstatě sjednotil do té doby nejednotné polské veřejné mínění, u kterého převládlo přesvědčení, že se za diskuzí o odsunu skrývají především majetkoprávní otázky. V podstatě poprvé od roku 1989 našlo polské veřejné mínění pochopení pro postoj České republiky vůči požadavkům Sudetoněmeckého Landsmansaftu [Majewski 2005: 84-85].

V říjnu 2002 vydala Evropská komise posudek k Benešovým dekretům a některým československým poválečným zákonům. O prozkoumání slčitelnosti Benešových dekretů s *acquis communautaire* požádal komisař pro rozšíření Günther Verheugen spolu s tehdejším českým premiérem Milošem Zemanem. Zkoumány byly dekrety č.5/1945, 12/1945, 16/1945 a 108/1945 a Komise došla k závěru, že účinnost dekretů a dalších zákonů vypršela jejich jednorázovým použitím po válce a že již nemohou být použity. Tzv. „amnestijní zákon“ pak podle Evropské komise neměl být původně určen k ospravedlnění násilí na Němcích a Maďarech a nemůže být v současnosti překážkou vyšetřování válečných zločinů a zločinů proti lidskosti [Evropská komise 2002]. I přes tyto výsledky však byla Česká republika neformálně

^{*} Tento román líčí utrpení německého civilního obyvatelstva v závěru 2. světové války na osudech pasažérů potopené lodi Gustloff a jejich vyrovnání s vlastní minulostí.

[†] Günter Grass je vůbec v polském prostředí vnímán dosti problematiicky. Když např. v roce 2007 oslavovalo město Gdaňsk osmdesátiny svého rodáka, toho času vládní strana Právo a spravedlnost protestovala. Právě Grass totiž výrazně brojil proti „sebevědomému vlastenectví“ dvojčat Kaczyńských. Grass má však na druhou stranu přinejmenším problematickou minulost (členství ve zbraních SS), ke které se navíc přiznal až šedesát let po skončení války. Mnoho Poláků tedy vnímá tohoto nositele Nobelovy ceny za literaturu jako arogantního mravokárce [Lidové noviny 6.10. 2007]. V únoru 2008 ale naopak město Gdaňsk oznámilo, že zřídí Grassovo muzeum.

povzbuzována mnohými evropskými činiteli, aby se odhodlala k gestu, ve kterém by vyjádřila nad spáchaným příkořím lítost. Odvahu* k tomuto gestu však česká politická reprezentace nenašla.

Co se týče Polska, tam dostala debata o odsunu definitivně politický ráz v druhé polovině roku 2003. Nejprve, po znovu vysloveném nesouhlasu s budováním *Centra proti vyhánění (Zentrum gegen Vertreibung)* v Berlíně, dostali nejvyšší polští političtí činitelé z úst tehdejšího německého kancléře Schrödera v září 2003 ujištění, že Spolková republika nebude podporovat plán budování Centra. Na to ale v říjnu polské veřejné mínění elektrifikovala zpráva o založení komerční firmy *Preussische Treuband GmbH und Co.*, která měla pomáhat individuálním majetkovým nárokům německých občanů vůči polskému státu před evropskými soudy. K předním iniciátorům založení společnosti patřil předseda slezského Landsmanšaftu Rudi Pawelka. Spolkový kancléř Schröder se od těchto individuálních požadavků při své následné návštěvě Varšavy distancoval a prohlásil, že spolková vláda ani žádná jiná politicky relevantní síla v Německu je nepodporuje. *Preussische Treuband* nepodpořila ani předsedkyně Svazu vyhnanců Erika Steinbach a odmítla, že by firma měla něco společného s její organizací [Mladá Fronta DNES 23.9. 2004]. Nicméně polské veřejné mínění vznik společnosti stejně přičítalo právě dlouhodobé aktivitě Steinbachové a následku politického programu Stoibera [Majewski 2005: 87]. Je totiž také pravdou, že Pawelkovým zástupcem ve správní radě firmy se stal místopředseda BdV Hans-Günther Parplies, tedy zástupce Steinbachové. Navíc si za sídlo firma určila budovu východopruského Landsmanšaftu v Düsseldorfu, který firmu podporoval [Ihned.cz [online] 29.9. 2003]. Reakce Poláků na založení komerční společnosti na sebe nenechala dlouho čekat. Pod vlivem všeobecné nálady přijal 10. září 2004 polský Sejm rezoluci vyzývající vládu, aby vyčíslila škody, jež Polsko utrpělo za druhé světové války a zahájila o nich jednání s německou stranou. Rezoluce zároveň vyzývala německé úřady, aby označily německé odškodňovací žaloby za neopodstatněné a nezákonné [Mladá Fronta DNES 23.9. 2004]. Došlo tedy k vzájemné licitaci nároků – a už ne pouze na úrovni diskuze, ale také na úrovni politické. „*Postoj k odsunu Němců se stal, stejně jako v České republice v roce 2002, mírou patriotismu jednotlivých stran. Tento postoj se odráží i v jinak nezvyklé jednomyslnosti polské sněmovny ...*“.¹⁶ Tímto způsobem, především od roku 2003, jsou polsko-německé vztahy negativně ovlivněny historickými událostmi, kdy už samozřejmě vůbec nejde o poznání společné i vlastní minulosti, ale spíše o partikulární politické zájmy.

V následujících letech odsunutí Němci podali na Polsko žaloby u Evropského soudu pro lidská práva o odškodnění majetek, na což prezident Lech Kaczyński reagoval připomínkou, že ještě jako varšavský starosta dal vypracovat posudek na výši škod, které polskému hlavnímu městu

* Slovo odvaha zde užívám v tom smyslu, že podle mého názoru v očích mnoha politiků veřejné postavení se proti odsunu znamená ztrátu voličských hlasů.

způsobila německá okupace v letech 1939 až 1945. Odhad zněl 45,3 miliardy dolarů za zničení města z 80 procent a za 700 000 mrtvých obyvatel. Kaczyński tenkrát pohrozil, že město bude o tuto sumu Německo žalovat, pokud budou vysídlenci pokračovat ve svých nárocích. Nová spolková kancléřka Angela Merkel potvrdila německou pozici, kterou Spolková republika zastává už od kancléře Schrödera, a totiž že Německo tyto individuální nároky nepodporuje, ale nemůže jim zabránit. V době psaní této práce se ještě stále diskutuje o budování Centra, kdy teprve nástup Donalda Tuska do čela polské vlády v roce 2007 umožnil zahájit v otázce centra věcnou diskusi, která zůstávala naopak napjatá po celou dobu vlády Jaroslawa Kaczyńského [Ihned.cz [online] 12.12.2007]. Ve Spolkové republice Německo se vláda křesťanských a sociálních demokratů už v koaliční smlouvě z roku 2005 zavázala ke zřízení „viditelné připomínky“ památky odsunutých občanů, ale k opravdovému zahájení projektu má nakonec dojít teprve nyní, tj. v roce 2008. Česká a polská vláda si však vyhradily právo zhodnotit, jakým způsobem Němci k vybudování památníku přistoupí. „Erika Steinbachová se obrátila proti místopředsedovi německého parlamentu Wolfgangu Thiersemu, když prohlásil, že „na projektu, který uskutečňuje spolková vláda, se Svaz vyhnanců nepodílí“. Thierse rovněž řekl, že „Svaz vyhnanců může být nějak v chystaném centru zastoupen, ale že to nemůže být Erika Steinbachová, protože „i umírnění polští politici vidí rudě, když se zmíní její jméno.“¹⁷ V dubnu se však Svaz německých vyhnanců (BdV) vyslovil pro členství své znovuzvolené předsedkyně Eriky Steinbach v dohlížecím grémiu chystaného dokumentačního centra [Ihned.cz [online] 12.4.2008]. Bude velmi zajímavé sledovat, jestli se realizace tohoto projektu, jež je doprovázen tolika problémy, dokáže uskutečnit ke spokojenosti všech zúčastněných stran. Bude to další zkouška, nakolik se jednotlivé státy dokáží odpoutat od všech nacionalistických a rovněž, ve snaze po „levných hlasech“, populistických tendencí. Za příznivý vývoj lze například považovat skutečnost, že v době psaní této práce, tedy v roce 2008, se Sudetoněmecký Landsmanschaft rozhodl udělit svou Evropskou Karlovu cenu, jako teprve druhému Čechovi, bývalému československému disidentovi Petru Uhlovi [Lidovky.cz [online] 2.4.2008].

Teprve v nadcházející budoucnosti se tedy ukáže, zda mladší středoevropská generace převezme štafetu národnostního boje od svých dědů, nebo se vydá směrem k moderní spolupráci na základě ducha otevřenosti, porozumění a spolupráce.

3.2.3 Shrnutí důsledků odsunu/vyhnání pro současnost

Poválečné vyhnání/odsun menšin především z Československa a Polska měl negativní důsledky nejenom pro toto menšinové obyvatelstvo, ale též pro (tehdy) československou a polskou většinu. Protiněmecké nálady většiny obyvatelstva, aplikování konceptu kolektivní viny, první vyvlastnění soukromého majetku atd., bylo pro další vývoj obzvláště tragické, jelikož to vše velmi dobře posloužilo tehdejšími komunistickým stranám k upevnění jejich moci. To platí zejména pro

tehdejší Československo. K tomu např. Emanuel Mandler dodává; „*Konfiskace německého majetku a transfer Němců (...) předznamenává počátek další, 'české' nacionalizace (tedy konfiskace velkých majetků ve vlastnictví českých občanů). Tím se zahájí velký sociální převrat v celém Československu.*“^{18*} Ač k tomuto faktu existuje řada odborných historických prací[†], laická veřejnost si tuto skutečnost ani v dnešní době většinou nepřipouští a neuvědomuje. Dilem je to dáno i tím, že ještě relativně nedávná komunistická propaganda a cenzura takovéto interpretace poválečných událostí samozřejmě nepřipouštěla. Podle mého názoru však existuje i jiný důvod. Tato interpretace poválečného vývoje, tedy spojení odsunu/vyhnání Němců s nástupem komunismu, vážně zpochybňuje jeden z nejrozšířenějších střeoevropských mýtů – líčení střeoevropanů jako utlačovaných lidí a národů, kteří byli opakovaně pouhými obětmi vnějších okolností. Nejenže je dokázáno, že vcelku rozšířená argumentace nevinného „objektu politiky velmocí“ (ve střeoevropském prostředí velmi populární, zvláště co se týče krizových momentů dějin), kdy se následný odsun Němců vydává za rozhodnutí velmocí, na které Češi ani Poláci neměli vliv, je minimálně co se týče tehdejšího Československa naprosto mylná. Přijetí argumentu, že odsunem/vyhnáním (které bylo veřejností podporováno ve vysoké míře) se usnadnil nástup komunistů, znamená přijmout myšlenku, že komunismus nebyl něco „vnuceného“ Sovětským svazem, ale že bychom za něj mohli být odpovědni sami.[‡]

3.3 Poučení?

Proti oběma stranám sporu ve výše popsané události by na tomto místě mohli například liberální nacionalisté argumentovat, že když se lidé považují za součást národní komunity, musí rovněž přijmout společnou odpovědnost za historii daného národa. Jak správně uvedl Michnik; „*Nekritický postoj k vlastní historii je (...) nesrovnatelně škodlivější pro čestný patriotismus než nejprísnější neústupná kritika. Mluvit upřímně o naší ne vždy slavné minulosti není to samé jako ji ‚špinit‘. Tvrdá kritika je mnohem autentičtější výraz lásky k vlastní zemi, než-li pseudopatriotické chvalozpěvy.*“¹⁹

Historická paměť se dozajista neomezuje na věrný odraz minulosti. Zrealističtění mýtických představ pro politické účely trefně vyjádřil István Bibó; „*Kolektivní přeludy mají totiž tu děsivou vlastnost, že ať zplozeny fantazií, mohou se tou měrou, nakolik v ně lidé uvěří, stávat realitou.*“²⁰ Historie je

* V Polsku byla situace přeci jen trochu jiná, jelikož odsun Němců souvisel především s posunutím hranic Polska na Západ. Taktéž skutečnost, že mnoho Poláků bylo odsunuto z území, které po posunutí připadlo Sovětskému svazu, způsobuje větší pochopení polské společnosti pro útrapy Němců.

† srov. např. Staněk 1991, Mandler 2002.

‡ Nechci tím však říci, že polští a českoslovenští komunisté nesou jedinou odpovědnost za vypuzení Němců. Toto řešení bylo široce oblíbené a podporovaly jej také ostatní politické strany i jejich vůdci. Xenofobní nacionalismus zaměřený proti Němcům a Ukrajincům v Polsku a Němcům a Maďarům v Československu však pomohl komunistickým vládcům jako významný zdroj k získání oprávněnosti jejich postavení a také při upevňování jejich moci (v Polsku však v mnohem menší míře nežli v tehdejší Československu).

tedy rekonstruována, modifikuje se pod vlivem dobových nálad a je převypravována. Je však klíčové, aby se v ní národ nesnažil integrovat dvě rozporné složky; překrývat či omlouvat vlastní zločiny jako důsledek vlastního utrpení. Jde dozajista o atraktivní interpretaci. Historické tradice jsou (a měly by být!) součástí vzdělání každého národa. Měli bychom je však znát **všechny**, ale samozřejmě respektovat a snažit se navázat pouze na ty „dobré“, ty, které za to stojí.

Kapitola 4

Tato kapitola bude zpracovávat čtyři případové studie věnované populistickým a nacionalistickým motivům na politické scéně zemí Visegrádu. Nejprve stručně načrtnu společné problémy, s nimiž se musely země Visegrádské skupiny vyrovnat v rámci své identity po pádu komunismu. Poté se v rámci každého státu zaměřím na některé specifické události.

4. Quo vadis Visegrádská čtyřko?

4.1 Nová středoevropská realita – hledání postkomunistické identity

Po celou dobu své lidově-demokratické a socialistické existence byly země Visegrádu výrazně chráněny před konfrontací s příslušníky jiných národů – s výjimkou příslušníků místních menšin. Tato situace se výrazně změnila v devadesátých letech v okamžiku otevření hranic všemi směry a uvolněním politického systému a tím i celého života společnosti. Rok 1989 byl nepochybně velkým předělem v novodobých dějinách států Visegrádské skupiny a změny, které zahájil, se týkaly všech sfér života. Události z roku 1989 a změny státoprávního režimu vedly k tomu, že státy Visegrádské skupiny byly nuceny svou národní identitu redefinovat. Tento proces byl provázen dočasným zesílením konzervativního či šovinistického nacionalismu nebo naopak potlačováním vyjádření národní identity z obavy z nacionalismu a utvářením vztahu k Evropské unii – supranacionální entitě, jejímiž členy se země Visegrádu staly v roce 2004 a symbolicky se v rámci obecně přijímaného přesvědčení vrátily do „Evropy“ z nadvlády „východu“.*

Zrození postkomunistických společností v nich vyvolalo naléhavé otázky po tom, „kdo jsme“ a „kam jdeme“, otázky po nové kolektivní identitě. Václav Havel tento stav nejistoty kdysi přirovnal k psychologii propuštěného vězně, jenž se nedokáže orientovat v pro něj nezvyklém světě bez zdí a dozorců [Havel in Nosál 2000: 83].

* Tento široce přijímaný pocit „návratu do Evropy“ byl už rozebírán v kapitole 2. Podle mého názoru se jedná o nový „nacionalistický mýtus“, který však nemusí být škodlivý a naopak může vést k lepšímu ztotožnění s demokratickými institucemi státu.

Rekonstrukce identity byla a je hlavní naléhavý úkol pro nové politické elity. To, co činily a činí postkomunistické společnosti střední Evropy, nemá svým rozsahem a hloubkou v moderní historii srovnatelné období. Hluboká destrukce občanské a politické společnosti je nesrovnatelná s podmínkami, v nichž se demokratizovalo v 70. a 80. letech např. Portugalsko či Španělsko [Nosál 2000: 83-84].

Ve střední Evropě je také zvláště naléhavá problematika menšin, jelikož zde v minulosti docházelo více než kdekoli jinde k mnoha přesunům hranic, často bez ohledu na vůli místního obyvatelstva. Na druhou stranu je třeba přiznat, že v současnosti je situace v zemích Visegrádu historicky zcela výjimečná, jelikož se zde projevuje poměrně vysoká míra národnostní homogenity obyvatelstva a menšiny už zde nemají takové místo, jako např. v první čtvrtině 20. století. Jak výstižně popisuje Petr Pithart na příkladu České republiky; „*Jak jsme se dostali k této metě, k níž jsme se naším lepším my nikdy neblásili?* (Tato otázka – pozn. autorky) *je obrácena, obávám se, už jen do minulosti. Rozpadem rakousko-uherské monarchie se počet našich sousedů v domě (...) poprvé radikálně zmenšil. Až od roku 1938 jsme pak postupně přišli – za nejružnějších nesrovnatelných okolností – o všechny spolubydlící ve státním domě československém: nejdříve o Židy, pak o Rusíny, o Němce a naposledy o Slováky a s nimi i o Maďary. Poprvé za osm století jsme ve státním domě, v němž bydlíme, at' měnil tvar a vnitřní uspořádání jakkoli, sami. S každou válkou v tomto století (...) jsme se posunuli o kus blíže k etnické homogenitě – posunuli je vhodné slovo: umožňuje zahrnout i aktivní, i pasivní pohyb.(...) (N)emohu se bobužel nezeptat, co je to za občanský princip, který není překonáním národního partikularismu, ale výsledkem posunování hranic nebo dokonce přemísťování obyvatelstva, zkrátka etnickým čištěním.*“²¹

4.2 Polsko

Troufám si tvrdit, že v žádné jiné zemi střední Evropy se neobjevuje nacionalismus tolika různých typů jako v Polsku. Vyskytuje se zde náboženský a ekonomický nacionalismus a též například etnický nacionalismus, navzdory skutečnosti, že polská společnost je už přibližně padesát let téměř homogenní.

Boj proti komunismu, který byl pojmán jako boj za národní nezávislost v mnoha ohledech podobný osvobozeneckému boji ze začátku století, dovolil Polákům, aby nacionalismus považovali za osvobozující sílu, jež vedla k jejich emancipaci od komunistické vlády v roce 1989.

Na druhou stranu se zde po celou dobu objevuje i šovinistický a xenofobní nacionalismus, mnohdy spjatý s katolickou církví a osobami jako je kontroverzní katolický kněz a zakladatel *Radia Maryja* Tadeusz Rydzyk. Nadto je Polákům různými autory přičítán antisemitismus, a mnohdy dokonce označován jako „historický“. Ráda bych zde přiblížila největší konfrontaci polské společnosti s jí přičítaným antisemitismem v rámci postkomunistické historie Polska.

4.2.1 Jan Tomasz Gross a Sousedé

Jedna z bezpochyby nejdůležitějších a nejdelších debat ohledně polské národní identity a historických mýtů v postkomunistickém Polsku byla vyvolaná vydáním knihy Jana Tomasze Grosse^{*} *Sousedé* v roce 2000. Tato debata byla spojena s projevy extrémního nacionalismu i populismu, ale na druhé straně i s ukázkou toho, že část polské politické elity je schopná kriticky reflektovat polskou temnou minulost. Důvodem, proč bych nyní ráda pojednala o událostech v Polsku ovlivněných Grossovou knihou, je to, že pokud je společnost konfrontována s vlastními temnými stránkami minulosti, může být na následnou veřejnou diskuzi pohlíženo jako na test společenské kolektivní sebereflexe, vlastnosti velmi potřebné pro rozvoj pluralitní demokratické společnosti.

Gross ve své knize detailně popisuje pogrom uskutečněný 10. července 1941 v malé vesnici Jewabne, ležící na severovýchodě Polska asi sto kilometrů od Varšavy, při kterém bylo zavražděno 1600 příslušníků místní židovské komunity. Autor poté na základě svědeckých výpovědí dochází k závěru, že za masakr nemohou němečtí nacističtí vojáci, jak se doposud udávalo, ale jsou za něj výlučně zodpovědní místní etničtí Poláci, zatímco Němci mu pouze přihlíželi. Záminka byla jednoduchá: polští sedláci tvrdili, že jedwabenští Židé se v krátkém období, sovětské okupace východního Polska, od roku 1939 do června 1941 dopustili kolaborace s Rudou armádou.

V minulosti oficiální komunistická interpretace polsko-židovských vztahů za druhé světové války popisovala solidaritu a spojenectví převážné části Poláků s židovskou menšinou. První veřejná debata o této interpretaci započala již na konci 80. let po zveřejnění článku literárního kritika Jana Blonského v polském katolickém týdeníku *Tygodnik Powszechny*, jenž naznačoval určitý (morální) podíl Poláků na holocaustu. Článek vyvolal především negativní reakce a byl tvrdě odmítnut [Auer 2004: 66].

Až vydání *Sousedů* v jejich původní polské verzi v květnu 2000 značí opravdový začátek bitvy o historii polsko-židovských vztahů a o polskou kolektivní sebeidentifikaci. Debata okolo knihy byla jedinečná v tom, že zatímco předchozí veřejné diskuze ohledně polsko-židovských vztahů trvaly vždy jen několik měsíců, tato plnila stránky novin bezmála dva roky.[†] Debata navíc přerostla z intelektuální diskuze v akademických kruzích v opravdové politické téma, které zasáhlo všechny vrstvy společnosti.[‡]

^{*} Jan Tomasz Gross je americký historik židovského původu narozený v Polsku.

[†] V anglicky psaném speciálním čísle katolického měsíčníku *Więź* byly sesbírány články mapující tuto diskuzi. Viz Brand 2001.

[‡] K tomu například Stefan Auer tvrdí, že tehdejších překvapivě vysokých 7.9 % volebních hlasů Ligy polských rodin (*Liga Polskich Rodzin*) a 10.2 % Sebeobraný Polské republiky (*Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej*) vedené Andrzejem

Konfrontaci Poláků s novou realitou završil televizní dokument inspirovaný knihou Jana Tomasze Grosse se shodným názvem *Sousedé*, který odvysílala státní televize. Dokument zhlédlo podle odhadů asi dva miliony diváků [Mladá Fronta DNES 6.4. 2001].*

Polský Institut národní paměti (*Instytut Pamięci Narodowej* - IPN) se rozhodl zahájit vlastní vyšetřování. Vyšetřovatelé báдали v domácích i zahraničních archívech a poté navrhli i exhumaci těl. Varšavský rabín Michael Schudrich byl nejdříve zásadně proti, ale nakonec změnil názor po jednáních s tehdejším ministrem spravedlnosti Lechem Kaczyńským. Podmínkou však byla stálá přítomnost rabínů u masového hrobu [Mladá Fronta DNES 28.5. 2001].

Přijetí nové pravdy o Jedwabnem bylo v Polsku, které ztratilo za nacistické okupace tři miliony židovských občanů†, velmi obtížné. Podle názoru Stanisława Musiala‡ kniha Jana Tomasze Grosse polskou veřejnost šokovala jako snad žádná jiná za předchozích padesát let. Proč právě Grossova kniha? Poláci totiž podle jeho názoru sami sebe viděli jako oběti násilí spáchaného za posledních dvě stě let jinými, přičemž oni sami nikoho nikdy nepronásledovali [Mladá Fronta DNES 12.7. 2001]. Staleté soužití s Židy považovalo mnoho Poláků za nejharmoničtější v Evropě. Vydání *Sousedů* podnítilo nové zhodnocení kolektivní představy Poláků o sobě samých jako o pouhých obětech. Museli se zamyslet nad svým obrazem za druhé světové války. Nastolilo taktéž otázku, zda je možné, aby oběť byla ve stejnou chvíli i pachatelem. Adam Michnik ve svém článku pro *The New York Times* přirovnává šok Poláků způsobený vydáním Grossovy knihy ke stejnému šoku, který zažila židovská komunita po vydání knihy Hannah Arendtové *Eichmann v Jeruzalémě*. V té Arendt mimo jiné popisuje kolaboraci části Židů s nacisty. Michnik tvrdí, že některé reakce na Grossovu knihu byly stejně emocionální. Běžný polský čtenář , včetně Michnika samotného, nemohl uvěřit, že se něco takového mohlo přihodit [Michnik 2001].

Veřejnost se více méně rozdělila na dva tábory.

Nacionalisticky a pravicově orientovaná část polské veřejnosti buďto polskou účast na vraždách v Jedwabnem popřela, když někteří historici zpochybnili Grossovi závěry jako nepodložené a knihu označili za chybnou z hlediska metodologie. Nebo se ji pokoušela zlehčit tvrzením, že se jich účastnili pouze skupiny banditů a asociálních živlů. Další ji, jak dokumentuje například Adam Michnik, označili přímo za lež, která byla vytvořena mezinárodním židovským spiknutím proti

Lepperem v zářijových volbách roku 2001 byly důsledkem jejich nekompromisního odmítavého přístupu vůči tragédii v Jedwabnem, z něhož u části polské veřejnosti těžili [Auer 2004: 67].

* Stojí za to upozornit, že mimo jiné v něm Židé, kteří masakr přežili, též připomínali Poláky, kteří pomohli některé Židy zachránit.

† Za druhé světové války zahynulo přibližně šest milionů Židů, zhruba polovina z nich byla občany Polska, většinou v nacistických táborech smrti na polské půdě. Ve stejném období bylo však okupanty také zabito téměř tři miliony Poláků.

‡ Stanisław Musiał byl členem Komise polského episkopátu pro dialog s judaismem, dlouholetým členem redakce katolického *Tygodniku Powszechného* a velkým odpůrcem antisemitismu a xenofobie.

Polsku [Michnik 2001]. Jako argument zde byla používána i tvrzení o židovských křivdách na Polácích během sovětské okupace.* Například v českém tisku se také někdy tvrdilo, že někteří polští politici představitelé se zdráhají přijmout polskou vinu na vraždění v Jedwabnem z obavy, že by to posílilo zahraniční představy o vrozeném antisemitismu Poláků [Mladá Fronta DNES 9.3. 2001].[†]

Například Jacek Żakowski či Wojciech Roszkowski na druhou stranu tvrdili, že i kdyby byla Grossova kniha pravdivá, není správné přičítat kolektivní vinu polskému národu za činy, které byly spáchány jedinci. Odmítli tedy princip kolektivní viny a taktéž rozlišování mezi vinnými a nevinnými národy [Auer 2004: 67].[‡] Objevily se i reakce zcela v duchu liberálního nacionalismu, a to že „(p)okud očekáváme od druhých, aby se přiblížili k odpovědnosti za zločiny spáchané proti Polsku a polskému národu, musíme se také chtít přiblížit k naší zodpovědnosti za zlo, které jsme způsobili jiným.“²² Stejně tak reakce Adama Michnika v již zmiňovaném článku v *The New York Times*; „Díky přírodě jsem člověkem a jsem odpovědný jiným lidem za to, co činím či nečiním. Díky mé volbě jsem Polákem a jsem odpovědný světu za zlo způsobené mými krajany. Činím tak z mé svobodné vůle, mojí vlastní volbou a hluboce nucen svým svědomím.“²³

Druhý tábor se nacházel blíže politické levici. V rámci něho například tehdejší polský prezident Aleksander Kwaśniewski veřejně vyzýval ke kritickému zhodnocení polsko-židovských vztahů a polské identity. Slíbil též veřejnou omluvu za jakékoli zločiny, jichž se snad dopustili Poláci na svých židovských spoluobčanech. Izraelskému listu *Jedioth Achronot* řekl; „Na naší historii jsou temné skvrny a nemůžeme je déle přehlížet. Byť je to bolestné, musí být odhaleny, a nikoli zastírány. (...) Ať mají tyto hrůzné skutečnosti jakékoli požadí, jedna věc nesmí být zapomenuta: masové vraždění Židů Poláky. Musí uslyšet z našich úst, z úst Poláků, žádost o odpuštění.“²⁴ K tomu také dodal, že argument používaný k ospravedlnění poválečného polského antisemitismu, totiž židovský podíl na sovětském teroru proti Polákům, nemůže nikdy ospravedlnit masové vraždění Židů [Mladá Fronta DNES 9.3. 2001].

* Východní části Polska se v roce 1939 dostaly pod sovětskou okupaci jako výsledek paktu Molotov-Ribbentrop. Po napadení Sovětského svazu Německem v roce 1941 se pak dostaly pod okupaci německou. Během sovětské okupace skutečně jistá část židovského obyvatelstva spolupracovala s bolševiky, což mělo neblahé následky jak pro Poláky, tak pro Bělorusy, Ukrajince a ostatní Židy [Mladá Fronta DNES, 13.7. 2002a].

[†] K názoru, že Poláci byli v období okolo druhé světové války často antisemity, i když na druhou stranu byl antisemitismus v té či oné podobě rozšířen po celé Evropě a Spojených státech viz. též Mladá Fronta DNES, 13.3. 2001.

[‡] Odmítnutí tohoto principu je podle mého názoru správné. Neexistuje kolektivní vina či kolektivní odpovědnost. Dnešní polští občané by se neměli cítit vinni či odpovědní za tragédii v Jedwabnem, jelikož s ní neměli osobně nic společného. Avšak mohou se cítit odpovědní za to, když se někdo snaží tuto skutečnost popřít či překroutit.

Myslím ale, že by bylo velmi zajímavé porovnat rétoriku a názory polských intelektuálů ohledně uplatnění principu kolektivní viny na Polácích za masakr v Jedwabnem, a jejich názor na uplatnění principu kolektivní viny při odsunu Němců po druhé světové válce.

Co se týče církve, její přístup k Jedwabnemu byl nejednoznačný. Episkopát rozhodl, že Židům za Jedwabne vyjádří lítost, a 27. května 2001 zorganizoval v kostele Všech svatých ve Varšavě mši pokání, které se však zúčastnila pouhá třetina episkopátu. Během bohoslužby přirovnal v té době biskup, o rok později již arcibiskup Poznaň, Stanisław Gadecki Jedwabne k Osvětimi a jiným místům hromadného vyhlazování. Stanisław Musiał píše, že právem [Mladá Fronta DNES 12.7. 2001]. Osobně si však myslím, že má pravdu Luboš Palata ve svém článku v Mladé frontě DNES; podle jeho názoru Jedwabne nemůže být podkladem pro tvrzení, že kromě Němců mají na holocaustu podíl viny i Poláci. Tento zločin srovnávat s holocaustem nelze a ani tak srovnávat vinu německou s vinou polskou. Ano, mezi Poláky bylo mnoho antisemitů, ale stejně tak mezi nimi bylo nejvíce těch, kteří s nasazením vlastních životů Židy za války zachraňovali. Jakkoli odpudivý byl zločin v Jedwabnem, holocaust to nebyl. Pachatel holocaustu byl jen jeden – nacistické Německo. To samozřejmě nesnímá individuální odpovědnost těch Poláků, kteří se pogromu účastnili – ti, pokud žili, měli být potrestáni [Palata in Mladá Fronta DNES 13.3. 2001]. Navíc by se nemělo zapomenout na skutečnost, že sto tisíc polských Židů bylo zachráněno před holocaustem jen díky obětavé pomoci Poláků, z nichž dva tisíce za svou obětavost zaplatilo životem [Mladá Fronta DNES 13.7. 2001]. Katolická církev během mše vyjádřila lítost, nikoli však omluvu, jak to bylo někdy médií interpretováno. Navíc na druhé straně například hlava polské katolické církve kardinál Jozef Glemp navrhl, aby se Židé omluvili Polákům za kolaborování se Sověty. Ve Varšavě byl také rychle odhalen památník Polákům, kteří za války ukrývali Židy před nacisty. Naopak na místě tragické události byl odstraněn pomník dávající masakr za vinu německým nacistům a vztyčen jiný pomník se jmény všech zavražděných. Není na něm však napsáno, kdo je za zločin vinen [BBC News [online] 10.7. 2001].

V den 60-tého výročí události, tedy 10. července 2001, během tryzny v Jedwabnem požádal dle svého předchozího slibu, polský prezident Kwaśniewski „*jménem ,svým i svých rodáků‘ za odpuštění za zločin (...). V prezidentově omluvě vyvrcholila několik měsíců trvající celonárodní diskuze o zločinu v Jedwabnem. ,Nemůžeme být na pochybách. Tady v Jedwabnem obyvatelé Polka zemřeli rukou jiných obyvatel republiky, řekl. Omluvu ale nesložil za celý polský národ, ale pouze ve jménu ,těch Poláků, jejichž svědomí je zločinem pohnuté‘.*“²⁵ Kwaśniewski tedy nečekal na výsledky vyšetřování Institutu národní paměti a prosil o odpuštění přes odpor široké části polské veřejnosti, která chtěla počkat alespoň na výsledky vyšetřování.* Během vyšetřování velvyslanec Izraele v Polsku Shevach Weiss zároveň, zcela

* Kwaśniewského kritici, především z řad polské pravice, mu vyčetli, že prezident se pouze snaží prokázat laskavost Izraeli a židovským kruhům na Západě. Navíc podle průzkumu veřejného mínění bylo 50 % Poláků proti omluvě [BBC News [online] 10.7. 2001]. I ředitel Institutu národní paměti Jerzy Bukowski řekl, že Kwaśniewského omluva před objasněním všech faktů, nebyla vhodná a že je překvapen, že prezident hovoří o výhradní odpovědnosti Poláků ještě předtím, než jsou známy výsledky vyšetřování [BBC News [online], 7.3. 2001].

správně, připomněl i jiné Poláky, ty, kteří poskytovali ochranu a úkryt a díky nimž sám přečkal v Polsku dobu holocaustu [Mladá Fronta DNES 11.7. 2001].

O rok později Institut národní paměti potvrdil, že masakr mají na svědomí polští sousedé vyvražděných Židů, inspirace vraždy však byla podle IPN zřejmě německá. Podle Institutu nebylo možné zjistit přesný počet obětí, avšak není prý pravděpodobné, že by bylo pobito 1600 osob [Mladá Fronta DNES 10.7. 2002]. Prokuratura případ navíc uzavřela s tím, že nemá koho stíhat, neboť pachatelé zločinu – převážně sedláci z Jedwabneho – jsou již mrtví [Mladá Fronta DNES 13.7. 2002b]. „*Polsko má povinnost připomenout si tuto tragickou a bolestnou kapitolu své historie*“, řekl prezident *Aleksander Kwaśniewski* a vyzval národ, aby respektoval „velmi bořký“ závěr vyšetřovatelů.“²⁶

4.2.2 Výsledky diskuze

Už bylo zmíněno, že historické mýty nám říkají více o přítomnosti nežli o minulosti; vypovídají o představě společnosti o sobě samé a o úrovni její sebereflexe ohledně její kolektivní minulosti. Co se týče národní historie, bývá pravidlem téměř ve všech zemích, že národní historické vyprávění představuje portrét lícící hrdinné chvíle národa nebo naopak jeho mučednictví.* Co je často historickým vyprávěním vynecháváno, jsou vlastní temné stránky minulosti.

Vyšetřování masakru v Jedwabnem Institutem národní paměti (IPN), oficiální vzpomínková slavnost při šedesátém výročí zločinu a reakce některých polských intelektuálů v čele s tehdejší polským prezidentem Kwaśniewského představují příklady zásadních momentů dokazujících, že důležitá část polské kulturní a politické elity je schopna se náležitě vyrovnat s temnou minulostí. Tyto momenty daly stimul k boji proti antisemitismu, určitým způsobem pomohly budovat polskou demokracii a zlepšily obraz země ve světě. Kwaśniewského věta; „*Tady v Jedwabnem obyvatelé Polka zemřeli rukou jiných obyvatel republiky*“²⁷ je pozitivním příkladem pojmání národa především jako občanů státu.

Na druhé straně reakce pravicových nacionalistických kulturních a politických elit a jejich příznivců ukazuje, že populární mýtus o nevinných obětech, ale také myšlenky na „celosvětové spiknutí Židů“ mají ještě stále své důležité místo ve veřejné debatě a v myslích lidí. Jen čas ukáže, zda-li se tato druhá percepce stane ve veřejném diskurzu pouze marginální. Nedávno byla totiž vydána nová kniha Jana Tomasz Grosse nazvaná *Strach*, jež pojednává o poválečném násilí na

* V knize Roberta Pynsenta jsou podrobeny rozboru české a slovenské národní mýty, především právě mýtus mučednictví. Převážně na příkladu Čechů je vylíčena neuvěřitelná oblíbenost národní sebeidentifikace jako mučednického národa [viz Pynsent 1994: 148-210]. Podle mého názoru je možno tuto sebeidentifikaci zasadit i do širšího kontextu střední Evropy a konstatovat, že Středoevropané mají větší sklon přijímat vnímání sebe sama jako nevinné oběti oproti jiným evropským národům.

Židech a obviňuje Poláky, že antisemitismus zde přetrval i po druhé světové válce.* Bude velice zajímavé sledovat, jak bude veřejná debata vedena tentokrát.

4.3 Slovensko

Slovenský nacionalismus se pojí převážně s etnickým pojmáním národa, v rámci něhož kulminují především silné antimadžarské a antiromské pocity. Taktéž je velmi často svázán s tématem slovenské historie.

Po roce 1989, převážně v letech 1990-1992, začaly na Slovensku kulminovat nálady, které slovenský sociolog Imrich Vašečka nazývá „*slovensko-slovenský spor*“²⁸. Šlo o spor nacionálně orientovaných Slováků se Slováky orientovanými tzv. československy, ale v podstatě především o spor mezi zastánci autoritativního státu proti demokratickým silám. Tento střet získal konkrétnější podobu v rámci boje o společný stát a boje o tzv. jazykový zákon[†] [Vašečka 2000].

Okolnosti vzniku nezávislého Slovenska, které lze označit za rozhodnutí politických elit bez ohledu na vůli většiny obyvatel Československa, a události bezprostředně po něm, se později ukázaly jako zhoubné pro vývoj demokracie na Slovensku[‡]. „*Nacionalismus nebyl však hlavní příčinou rozpadu státu: na Slovensku to byl populismus a jeho volební důsledky, na české straně ekonomické sobectví.*“²⁹

Jako nový stát pak přijalo Slovensko ústavu, v níž je zdůrazněn národní princip – v Preambuli se píše „*My, národ slovenský (...)*“³⁰, což stojí v protikladu například k české Ústavě, kde se píše „*My, občané České republiky (...)*“³¹, ale hlavně to zcela ignoruje fakt, že Slovensko je narozdíl od ostatních členů Visegrádské čtyřky národnostně dosti heterogenním státem. Zdůrazněním národního principu se navíc dostala do popředí otázka míry zabezpečení a respektování práv menšin.

Po celou dobu vlády Vladimíra Mečiara v letech 1993 - 1998 se na Slovensku zaváděly praktiky neslučitelné s fungováním demokratického a právního státu – a dokonce se pro Mečiara v zahraničí občas používalo označení „*slovenský Lukašenko*“³². Kvůli politice Vladimíra Mečiara

* Ironicky výmluvná je zde skutečnost, že právě Gross opustil Polsko v roce 1968, kdy došlo ke komunistickým vedením podněcované antisemitské kampani, jež nakonec vyústila ve vypuzení členů malé zbývající židovské komunity v Polsku.

† Tzv. jazykový zákon byl schvalován Slovenskou národní radou v říjnu 1990. Matice slovenská prostřednictvím poslanců SNS předložila návrh zákona na ochranu slovenského jazyka s výrazně diskriminačními prvky, například možností používání maďarštiny pouze v okresech s podílem menšiny nad 50 %. Slovenština byla v zákonu uvedena jako státní jazyk závazný po celém území Slovenska. Poměrně velký celonárodní spor řešila vládní koalice předložením vlastního návrhu zákona, který slovenštinu označoval jako úřední jazyk a jazykový limit stanovil na obvyklých 20 %. V emocionálně vypjaté atmosféře demonstrací byla nakonec přijata vládní předloha [Hunčík 1999: 213].

‡ O tom, že důvodem rozpadu nebyl ani tak slovenský nacionalismus, ale touha Vladimíra Mečiara po moci, se krátce zmíním dále. Navíc se po rozpadu Československa dostal k moci nejen autoritativní Mečiar, ale i nacionalistické síly mnohdy se odvolávající i na první Slovenský štát [Auer 2004].

se Slovensko nestalo členem NATO společně s Polskem, Maďarskem a Českou republikou, bylo pomíjeno při jednáních o rozšíření EU a kritizováno za porušování lidských práv.

Mečiarův kabinet zahájil svou vládu úřednickými čistkami. Své stoupence dosadil do vedení strategických podniků, veřejnoprávní televize i bezpečnostních složek. 31. srpna 1995 byl unesen syn tehdejšího slovenského prezidenta Michala Kováče. Spekuluje se o tom, že s pomocí šéfa Slovenské informační služby Ivana Lexy [Ihned.cz [online] 25.10. 2005; Molnárová 2006].* Poté 29. dubna 1996 vybouchlo auto s novinářem Róbertem Remiášem, jenž celý případ prošetřoval. Po konci Kováčova funkčního období v roce 1998 převzal Mečiar jako zastupující prezident jeho pravomoci a udělil svým chráněncům milosti [Molnárová 2006]. Jedním z vrcholů mečiarismu se pak stala situace, když se poslanec František Gaulieder rozhodl opustit HZDS a byl zbaven mandátu tehdejším předsedou Národní rady Ivanem Gašparovičem na základě falešného abdikačního listu. Evropská unie v reakci na všechny tyto a další jim podobné události oznámila, že Slovensko neplní kodaňská politická kritéria a tedy její režim do EU nepatří. Rozhovory o přistoupení posléze „začalo zmírňovat“ i NATO [Molnárová 2006].

Vladimír Mečiar a jeho politika nepříznivě ovlivňovali i slovensko-maďarské vztahy, jelikož Mečiar relativně otevřeně vyjadřoval svůj odpor vůči maďarské menšině na Slovensku. Menšinová politika sloužila taktéž jako prostředek k udržování slovenského voličstva ve stavu strachu tím, že podle Mečiara a jemu blízkým politickým silám byly slovenské národní (etnické) zájmy ohroženy jednak neúměrně stupňovanými požadavky (Maďaři), nebo životem, který je neakceptovatelný (Romové)[Vašečka 2000].

K nejvýraznějším projevům slovenského nacionalismu docházelo v období třetího Mečiarova kabinetu (1994 – 1998). V něm byly koaličními partnery jeho Hnutí za demokratické Slovensko (*Hnutie za demokratické Slovensko* - HZDS) Slovenská národní strana (*Slovenská národná strana* - SNS) a Sdružení dělníků Slovenska (*Združenie robotníkov Slovenska*- ZRS) [Molnárová 2006]. Byl to právě tento kabinet, který přivedl podle analytiků Slovensko do mezinárodní izolace [Bučková 2006]. Především nacionálně-populistická Slovenská národní strana a hlavně její předseda Ján Slota se nevyvarovali xenofobních výroků na adresu Maďarů a Romů.

Situace se nezlepšila ani v době následného opozičního působení Slovenské národní strany. Ján Slota v roce 2002 prohlásil na adresu Romů, že „...*mají za úkol asi jen množit se, krást a loupiť*“³³ a již předtím požadoval provedení tankového útoku na Budapešť; „*Nasedneme do tanků a srovnáme Budapešť. (...) Nedáme ani centimetr čtvereční těm hajzľům maďarským.*“³⁴

* Ivan Lexa byl však nakonec zproštěn obvinění jak z únosu syna někdejšího prezidenta, tak i z následné vraždy Róberta Remiáše, který se případem zabýval. Vladimír Mečiar jakoukoliv souvislost mezi odvoláním podezření a nástupem členů své strany do vládních úřadů odmítl. Většina Slováků si přesto myslí, že tomu bude právě tak [Jedlička 2006].

4.3.1 Spory o slovenskou historii

I když panují spory o tom, do jaké míry pojetí „čechoslovakismu“ naznačovalo kulturní jednotu, podle mého názoru není pochyb o tom, že Češi téměř po celou dobu trvání Československa Slovákům dominovali* jak v kulturní, tak v politické† oblasti. Na Slováky to mělo nejednoznačný vliv a možná proto je jednou z charakteristik postkomunistického období na Slovensku „spor o dějiny“, kdy se určitá část slovenské společnosti snaží podepřít legitimitu vzniku samostatného státu historickými „důkazy“.‡

4.3.1.1 První postkomunistický spor o Slovenskou historii

První velký spor o slovenskou historii proběhl na základě knihy Milana Stanislava Ďurici[§] *Dějiny Slovenska a Slovákov*, a to zejména okolo jejího druhého vydání v roce 1996. Kniha byla zneužita pro politické účely některých slovenských politických kruhů (především Slovenské národní strany a Matice slovenské), když byla zadarmo distribuována do slovenských základních a středních škol Ministerstvem školství SR a prosazována tehdejší ministryní školství Evou Slavkovskou jako učební pomůcka pro výuku dějepisu ve snaze vytvořit tzv. „slovenský výklad dějin“ [Auer 2004; Šmíd 2006; Chorvátová 2008].

Po přečtení textu se v podstatě neubráníme pocitu, že Slováci bojovali o nezávislý stát více než deset století, samostatnost však byla většinu doby potlačována buďto Maďary, Čechy nebo Židy [Šmíd 2006: 3]. Navíc se neubráníme dojmu, že „*Slovenský štát kněze J. Tisa je klidnou a spokojenou katolickou zemí, nejvýznamnějším obdobím moderních a vlastně i celých slovenských dějin.*“³⁵ Logickým vyústěním tohoto „boje o přežití“^{**} je pak Slovensko z 1.1. 1993 vedené Vladimírem Mečiarom a

* Slovo *dominovali* zde užívám nikoli ve smyslu *převyšovali*, *byli lepší* atd., ale ve významu *byli zvyšhodněni*.

† Zákonem o federaci z roku 1968 bylo sice formálně dosaženo relativní rovnoprávnosti, ale na slovenské straně jakýsi pocit křivdy a utlačování zůstal.

‡ Slováci však přesto měli například za první Československé republiky v letech 1918-1938 díky faktu, že byli považováni za státotvorný národ, jistě větší vliv na státní politiku než ostatní národnosti v nové republice, například Maďaři nebo Němci. Jak už bylo řečeno, není však pochyb o tom, že Češi Slovákům kulturně i politicky dominovali. Zde se navíc nabízí otázka, jejíž rozbor by však vydal na samostatnou práci; bylo tehdy správné, že „čechoslovenský“ národ ve jménu „boje o přežití“ přehlížel požadavky ostatních menšin?

§ Milan Stanislav Ďurica je slovenský historik, publicista, překladatel a římskokatolický kněz, který dlouhodobě pobýval v Itálii.

** „Boj o přežití“ byl později používán na Slovensku nejenom k odůvodnění samotné existence nezávislého slovenského státu, ale také k odeprání některých základních práv národnostních menšin (především Maďarů), protože je někteří Slováci považovali za faktor ohrožující zachování slovenského národa. Některá z nejodvážnějších zdůvodnění restriktivních postupů vůči maďarské menšině na Slovensku během vlády Vladimíra Mečiara byla založena na iracionálních obavách z nezmenšené hrozby maďarské nadvlády. Například Roman Hofbauer, tehdy člen parlamentu za vládnoucí stranu HZDS tvrdil, že slovenský národ je ohrožen genocidou, a proto se musí chránit jak před svými nepřáteli v cizině, tak před vnitřními zrádci [Auer 2004].

Zajímavostí je, že pojem „věčného boje polského národa o přežití“ tváří v tvář domnělým nepřátelům zvenčí i zevnitř používali také Dmowského Národní demokraté v Polsku na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Například Brian Porter jasně ukázal, že tato myšlenka vedla k vášnivému antisemitismu, jehož dědictví dosud působí potíže polské společnosti [Porter 2000: 58-195].

Hnutím za demokratické Slovensko (HZDS).^{*} Proti Ďuricově pojetí slovenských dějin se postavili někteří historici z Historického ústavu Slovenské akademie věd, Slovenský svaz protifašistických bojovníků a další spolky a hnutí [Šmíd 2006: 1]. Jelikož byla kniha částečně financována z fondu Evropské unie *PHARE*, slovenské ministerstvo školství bylo v červenci 1997 pod tlakem EU donuceno nedoporučit knihu používat jako učební pomůcku ve školách [Chorvátová 2008].

4.3.1.2 Druhý spor a „staří Slováci“

Další významný spor o slovenské dějiny, který v době psaní této práce ještě není zcela vyřešen, se odehrál na přelomu let 2007 a 2008, když slovenský premiér Róbert Fico hovořil o velkomoravském knížeti Svatoplukovi jako o králi starých Slováků [Chorvátová 2008]. Následovala polemika mezi slovenskými historiky o adekvátnosti výrazu „staří Slováci“ pro období Velké Moravy. 3. ledna 2008 se v deníku *SME* proti termínu, který Róbert Fico použil na oslavách patnáctého výročí vzniku Slovenské republiky, ohradil historik Dušan Kováč a označil jej za ahistorický a za manipulování s termíny [SME.sk [online] 7.1. 2008]. Naopak 7. ledna vydala slovenská tisková agentura (TASR) stanovisko třiceti dvou historiků, jazykovědců a archeologů[†], kteří podpořili Ficův termín. Své názory pak prezentovali 30. ledna v *Literárním týždenníku* vydávaným Spolkem slovenských spisovatelů (*Spolok slovenských spisovateľov*), „tedy organizace, jejíž členové borovali po roce 1989 pro vznik samostatného Slovenska, podporovali vládu Vladimíra Mečiara, profilovali se na národnostních tématech a tvořili protipól k občansky orientované kulturní veřejnosti.“³⁶ Podle slovenské historičky Hany Chorvátové, jež se zabývá obdobím raného středověku, se jejich text „vyznačuje absencí relevantních argumentů a přebytkem dehonestací historiků, kteří mají odlišné názory. (...) Z článku je zřejmé, že jeho autoři neznají nejnovější literaturu týkající se problematiky kmenů a etnik v raném středověku ani nové poznatky vědců o procesu formování novodobých národů.“³⁷

K tomu asi jediný současný slovenský historik zabývající se Velkou Moravou a počátky Uherského státu Ján Steinhübel připomněl zastáncům termínu „staří Slováci“, že navzdory osmnáct let trvající svobodě slova a patnácti letům samostatného slovenského státu nikdo z nich zatím nepublikoval žádnou vědeckou studii, která by obsahovala nějaké argumenty pro jeho používání [Chorvátová 2008]. Podle signatářů prohlášení však skutečnost, že Slovensko bylo nejprve součástí Rakouska-Uherska a poté Československa, měla vliv na to, že narozdíl od jiných etnik se pro předky dnešních Slováků termín „staří Slováci“ nepoužíval, ač by to bylo logické

^{*} Je ironií slovenských dějin, že Vladimír Mečiar a jeho tehdejší ideologové (např. Roman Hofbauer) tuto interpretaci nadšeně podporovali, když ve skutečnosti HZDS byla původně proti rozdělení a prosazovala reformovanou Československou federaci [Auer 2004]. Například slovenský novinář Marián Leško celkem přesvědčivě zdokumentoval, že Mečiarova vůle po samostatném státu byla dána jeho vůli po moci a nikoliv nějakým dlouhodobým ideologickým přesvědčením [Leško 1997: 47-89].

[†] Mimochodem mezi nimi byl i Milan Stanislav Ďurica.

[SME.sk [online] 7.1. 2008]. „Nesuverénne podmienky neumožňovali slovenskej vede slobodne sa zaoberať týmto problémom, a preto predkov dnešných Slovákov z politických a ideologických dôvodov často označovala ako ‚Slovánov‘, hoci už od 9. storočia pramene poznajú a odborná literatúra všeobecne hovorí o Čechoch, Maďaroch a Nemcoch.“ * 38

V době psaní této práce se spor začíná podobat případu s Ďuricovou knihou. Sporné pojmenování „staří Slováci“ pro obyvatele Velké Moravy by se totiž mělo stát součástí učebnic dějepisu pro slovenské školy v rámci nových osnov. Osnovy připravuje předmětová komise v čele s historikem Róbertem Letzem a pojmenování, které předmětová komise určí, bude závazné pro autory učebnic na další roky [Pravda 28.2.2008].

„Vlasteneckou linií“ a termín „staří Slováci“ v komisi prosazuje především skupina historiků z Matice slovenské - Peter Mulík, Lýdia Benčová a Ján Bobák. Ti byli do předmětové komise pozváni až v lednu roku 2008† [Nejedlý 2008]. Historik Dušan Kováč na to reagoval slovy; „je to proti základným pravidlům tvorby učebnic. Vraciame sa do predkopernikových čias a možno treba prerobiť aj učebnice fyziky a napísať, že okolo slnka sa otáčajú všetky nebeské telesá.“ 39

4.3.2 Závěrem

Autoritářský režim Vladimíra Mečiara i další etno-nacionalistické excesy byly často teoretiky vysvětlovány „chybějící použitelnou minulostí“ 40, čímž byla myšlena absence demokratické minulosti Slovenska. Nejen že to znamená vyloučení podílu Slováků na první Československé republice, ale navíc je to dosti deterministické pojetí. Minulost jistě ovlivňuje současnost, ale nikdy ji zcela neurčuje. Navíc demokracie může vznikat nejen v návaznosti na „demokratickou tradici“ minulosti, ale i jako protireakce na totalitarismus. Slováci tedy nejsou o nic méně schopni vyznávat liberální hodnoty než Češi, Maďaři či Poláci.‡

To však neznamená, že by bylo na Slovensku v současnosti vše v pořádku. Po volbách v roce 2006 šlo vládu Róberta Fica, předsedy vítězného Smeru (*Smer – sociálna demokracia*), srovnat jedine s tou, která vládla v letech 1995–1998. Tedy s druhým Mečiarovým kabinetem, který znamenal pro Slovensko katastrofu – morální, ekonomickou i demokratickou. Do Ficovy vlády se totiž jako koaliční partneři dostali Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), i po osmi letech v čele s Vladimírem Mečiarom, a Slovenská národná strana (SNS) stále s Jánem Slotou. Fico a jeho Smer jen nahradili populistické Sdružení dělníků Slovenska Jána Luptáka. V době psaní této práce byl

* Citace ve slovenském jazyce jsem se rozhodla ponechat v jejich původní podobě, neboť jejich překlad považuji pro českého čtenáře za zbytečný – pozn. autorky.

† Navíc premiér Fico přidělil na rok 2008 Archeologickému ústavu SAV dotaci ve výši několika milionů slovenských korun. Čtyři pracovníci tohoto ústavu podepsali stanovisko historiků podporující Ficovy výroky o „starých Slovácích“ v dobách Velké Moravy [Nejedlý 2008].

‡ Navíc není na škodu připomenout, že například ve volbách roku 1946 byly vítězi voleb na Slovensku demokratické síly, na rozdíl od českých zemí, kde s převahou zvítězili komunisté.

navíc přijat kontroverzní tiskový zákon, který podle opozice a řady vydavatelů ohrožuje svobodu slova.

Ani problémy s romskou a maďarskou menšinou nejsou na Slovensku vůbec dořešeny. Teprve jejich vyřešení by však mohlo změnit stále přítomnou koncepci etnicko-národnostního státu.

4.4 Česká republika

4.4.1 Česká národní identita a mýty s ní spojené

Obsah moderního českého nacionalismu byl pravděpodobně nejsilněji ovlivněn vývojem na začátku devatenáctého století. Tím samozřejmě nechci říci, že události, k nimž došlo před českým národním obrozením, neměly žádný význam. Lze však s úspěchem tvrdit, že se jejich silný vliv mohl uplatnit pouze díky nacionalistickým vůdcům, jakým byl například František Palacký, který si uvědomoval význam historie při vytváření pocitu národní identity a aktivně podporoval pochopení významných historických událostí a myšlenek. Bylo však nešťastné, že během doby začal být Palackého zájem o konflikt závažnější než jeho volání po toleranci [Auer 2004]. Navíc dokonce i humanisticky kosmopolitní Tomáš Garrigue Masaryk, který před válkou kritizoval Palackého za to, že se příliš zaměřuje na nepřátelství mezi národy, se během doby více přiklonil k pojetí, jež vidělo nově vytvořený československý stát jako „baštu proti německé a maďarské agresi“. Jak uvedl Erazim Kohák; *„ironií dějin se někdejší podporovatel humanistického, federalizovaného Rakouska a kritik národního šovinismu vrátil do své vlasti na konci války jako triumfující hrdina českého nacionalismu.“*⁴¹

Navzdory tomu lze říci, že Češi dosáhli vlastní státnosti spíše na základě změny vnějších podmínek, nežli díky vytrvalému boji za plnou politickou nezávislost. I nový český stát založený 1. ledna 1993 byl spíše výsledkem nevyřešených sporů mezi českými a slovenskými politiky o správnou podobu ústavního řádu nové (postkomunistické) federální republiky [Pithart 1998: 57, Holý 2001]. Možná je právě tato skutečnost jedním z důvodů, proč si Češi vesměs sami o sobě jako o národu myslí, že jsou imunní vůči nacionalismu. Nacionalismus je podle široce rozšířeného pojetí něco, co postihuje ostatní středoevropské národy, nikoli však Čechy. Jak ale tvrdí britský antropolog českého původu Ladislav Holý, je dost možné, že Češi svým vehementním popíráním nacionalismu tímto svůj vlastní nacionalismus vlastně dokazují [Holý 2001: 13]. Holý, a podobně i Petr Pithart, jsou přesvědčeni, že český nacionalismus bývá však pouze zastíněn dobře

viditelným slovenským nacionalismem. Český nacionalismus není sice tak prvoplánový a explicitní, avšak proto ne bagatelizovatelnější [Holý 2001: 13, Pithart 1998: 38].*

Jedním z dalších, přímo „historických“ stereotypů české politické kultury je, jak píše Karel Vodička a Ladislav Cabada, mýtus o „předurčenosti“ českého národa. Už spor o smysl českých dějin byl prodchnut myšlenkami o předurčenosti Čechů pro vykonání specifických historických úkolů, na což navázala myšlenka předurčenosti českého národa pro přenos demokratických ideálů do prostředí střední Evropy v letech 1918-1938 (například Edvard Beneš a jiní a jejich vnímání Československa jako „ostrova demokracie“). Po druhé světové válce měl být český národ zprostředkovatelem sblížení západního a sovětského politického systému a dokonce i v období komunismu bylo Československo vnímáno alespoň jako „výkladní skříň socialismu“. Tento pocit jedinečnosti, tedy mýtus o české národní výjimečnosti, kterým je prodchnuta celá historie české identity, se objevil i po pádu komunismu. Část českých politických elit byla totiž spolu s většinou Čechů přesvědčena, že Česká republika je vzorový příklad rychlého a úspěšného přechodu k demokratické kapitalistické společnosti a je daleko demokratičtější a celkově úspěšnějším státem než ostatní postkomunistické země [Vodička, Cabada 2007: 171].

Zde se dostáváme k dalšímu velmi rozšířenému mýtu o českém národě, a totiž k poukazu na jeho demokratickou tradici. „Mýtus o demokratické tradici“ je však podle mého názoru dosti problematický. Pokud vychází z velmi sporného tvrzení, že demokratická tradice se zde formovala již od roku 1848 během participace české reprezentace na politice Rakouska-Uherska[†], pak jednak opomíjíme fakt, že zcela stejnou tradicí se mohou chlubit i téměř všechny ostatní národy zastoupené v rakouském parlamentu, dále skutečnost, že česká politická reprezentace se naopak své účasti na politice v době pasivní rezistence na několik let vzdala, a v neposlední řadě i fakt, že Češi nadřazovali nacionalismus nad liberalismus, což se projevilo v odmítnutí spojit se s německými liberály. Pokud budeme za vznik této tradice považovat období první republiky trvající dvacet (!) let, můžeme stejně tak s úspěchem tvrdit, že toto období bylo pouhou výjimkou, spíše nežli pravidlem. Obecně jsou totiž národní historie „volnými interpretacemi“ minulosti a co do zamýšleného obrázku nezapadá, bývá vysvětleno jako mimořádné a výjimečné. Otázkou však zůstává, jestli je v historii Čechů nezvyklou událostí komunistický režim, či naopak první republika.[‡] Této nesamozřejmosti demokratické tradice si všímá taktéž například Ladislav Holý; „...*(V) českém morálním odsouzení socialismu je jistá ironie. Československu nebyl socialismus vnucen na konci druhé světové války bajonety sovětské armády, ale zrodil se z přání většiny obyvatelstva, kterým se*

* To samé jako o slovenském nacionalismu bychom podle mého názoru mohli říci i o vnějších výstupech nacionalismu polského či maďarského.

[†] Zde se nabízí otázka, do jaké míry lze považovat tehdejší rakouský režim za demokratický.

[‡] Podobně si i polský sociolog Jerzy Jedlicki všiml paradoxní skutečnosti, že Polsko se neustále „navrací do Evropy“, aniž by tam vlastně kdy bylo [Jedlicki in Auer 2004: 22].

*spravedlnost a rovnost, jež sliboval, zdály eticky hodnotnější než nespravedlivost a nerovnost kapitalismu. Masová podpora komunistické strany projevovaná ve volbách v roce 1946 naznačuje, že socialistické zásady byly vítány většinou obyvatelstva, pokud ne na Slovensku, tak určitě v českých zemích. Vyplývalo to ostatně již z obecného souhlasu, aby stát převzal garanci za základní sociální zabezpečení všech občanů ...“*⁴² Výše řečeným chci především poukázat, že neexistuje, jak již bylo několikrát řečeno, „předurčenost“ jakéhokoli společenství k nějakému určitému politickému režimu.* Zároveň uznávám, že již existující mýtus o tom, že Češi jsou „od přírody“ demokratičtí, jim může velmi usnadnit demokracii udržet.

Igor Nosál podle mého soudu velice výstižně popisuje další mýty spojené s českou identitou po roce 1989. Zpočátku podle jeho názoru nová česká identita stála především na mýtu o nenásilné holubičí povaze Čechů[†] a jejich lásce k pravdě, kvůli které jsou dokonce ochotni snášet různá utrpení. Tento mýtus podle Nosála reprezentoval v politice především Václav Havel[‡]. Po vypršení revolučních nálad a nástupu pragmatismu byl „mýtus pravdy a lásky“⁴³ nahrazen novým mýtem zakládajícím českou postkomunistickou identitu. Vznikl zde „mýtus o českém pragmatickém realismu a racionalismu, který přinese své ovoce v podobě ekonomického blahobytu“⁴⁴, který byl podle Nosála využit zejména Václavem Klausem. Oba tyto mýty, jak mýtus Čechů jako obránců pravdy, tak mýtus českého pragmatického realismu, sehrály při konstituování nové české identity v první polovině 90. let významnou roli. Oba v sobě mají také zakomponovanou jistou superioritu a mesianistickou misi, pokud ne pro celou Evropu, tak alespoň pro její postkomunistickou část [Nosál 2000: 90]. „Jako nejteatrálnější příklad užití mytologie pro účely legitimizace současné politiky uvádí Williams Klausovu řeč na vrcholu hory Říp v září 1993, v níž se Václav Klaus stylizuje do role mýtického praotce Čecha, když stejně jako on slibuje hojnost a bohatství v mléce a strdím plývající zemi, zemi, která jediná mezi postkomunistickými státy přešla k tržní ekonomice bez sociálních otřesů. Ve své krátké řeči Klaus zkombinoval mýtus zakladatelský s mýtem české vyvolenosti a superiority nad jinými národy.“⁴⁵

Ukazuje se, že pojetí českých dějin a sebepochopení českého národa, od Dalimilovy kroniky přes husity až po Palackého, Masaryka a Havla, je značně rozporuplné dědictví, jehož bylo možno využívat k ospravedlnění revolučního násilí a šovinistických výstředností, jakož i pro ustavení tolerantní liberální demokracie. Pokud totiž budou chtít Češi dostát svým představám o

* Tímto skeptickým náhledem můžeme však dokonce obecně pohlížet na demokratickou společnost jako na výjimku v celých lidských dějinách [Auer 2004: 22], nebo jako na „šťastnou nehodu“ ve vývoji lidstva [Rorty in Auer 2004: 22].

† viz kapitola 2 a Herderova, následně Palackého, koncepce. Pohled na soužití Čechů a Slováků zejména v prvních letech po vzniku Československa však jasně ukazuje, že vlastnosti, které byly odmítány jako „německé“, se relativně výrazně v českém prostředí projevovaly ve vztahu ke Slovákům. Češi – navzdory přesvědčení některých myslitelů, kteří tvrdí, že Češi jsou nejméně šovinistickým národem – vykazovali jistou míru agresivity vůči Slovákům a také v jistých ohledech považovali svoji politickou kulturu za „lepší“ a „kvalitnější“ [Vodička, Cabada 2007: 171].

‡ Byla to slova Jana Husa, která dala vzniknout heslu „Pravda vítězí“, které se stalo součástí státního znaku. Poté zaznívalo v Havlově slovním obratu „život v pravdě“, jež vystihovalo ideál nové postkomunistické společnosti s jeho mottem „Pravdou a láskou proti lži a nenávisti“ [Holý 2001: 44].

sobě samých, to znamená budou se snažit být nejdemokratičtějšími, „nejnenacionalističtějšími“ atd., je vše v pořádku. Pokud si naopak budou myslet, že prostě takovými jsou, aniž by se museli snažit těmto ideálům dostat, může to naopak vést k malé ostražitosti proti antiliberálním tendencím.*

4.4.2 Rozdělení Československé federace

Po odsunu/vyhnání sudetských Němců z Československa konstruovali Češi svoji národní identitu zejména v protikladu ke Slovákům, které považovali za ty nejvýznamnější „druhé“ [Holý 2001: 13]. „Sociálněpsychologické“ aspekty soužití Čechů a Slováků a s nimi spojené stereotypy popsal například Petr Příhoda. Prvním aspektem je slovenská inferiorita; podle tohoto pohledu jsou Slováci ve srovnání s Čechy méně vzdělaní, chudší, méně technicky dovední, hůře adaptabilní na podmínky průmyslové revoluce. Za další stereotyp spojený s českým nacionalismem můžeme považovat chápání Slováků jako zastaralého českého kmene a slovenštiny jako českého dialektu, přičemž Slováci jsou k tomu nositeli opačných vlastností, což zajišťuje rovnováhu systému. To znamená, že Češi jsou civilizovaní, racionální, urbanizovaní, analytičtí a dospělí, Slováci jsou rurální, intuitivní, přírodní, emotivní a infantilní. Vzájemným stereotypem je potom jednak přesvědčení Čechů o slovenské zradě v letech 1938 – 1939, a na druhou stranu Slováků o české expanzivnosti, jejíž výsledkem je zavedení komunismu na Slovensku, za nějž jsou Češi zodpovědní [Příhoda in Vodička, Cabada 2007: 173]. Všechny výše zmíněné stereotypy se objevily i v prvních letech po pádu komunismu. Jejich projevem byl český despekt ke slovenským národním vlastnostem a na druhé straně pak hodnocení Čechů jako expanzivního a utlačovatelského národa, který Slováky vykořisťuje. Obě společenství se v procesu rozpadu státu taktéž výrazně nacionalizovala – Češi ve vztahu ke Slovákům a tradičně také k Němcům, Slováci tradičně ve vztahu k Maďarům, ale relativně překvapivě taktéž vůči Židům† [Vodička, Cabada 2007: 176]. Možná i proto je v obecné rovině rozpad Československa často chápán jako jeden z příkladů procesu transformace, kdy je ideologie komunismu nahrazována ideologií nacionalistickou. Zánik „komunistické říše“ je pak doprovázen vytvářením národních států [Holý 2001: 14]. Americká antropoložka Katherine Verdery zmiňuje jako jednu z příčin vzestupu nacionalismu taktéž skutečnost, že nacionalismus dává pohodlnou odpověď na otázku, kdo zavinil ekonomickou a politickou zaostalost – artikulace národní odlišnosti je

* Podobně například velmi zakořeněná představa Poláků o Polsku jako o zemi národa, který v minulosti nejen držel krok se „Západem“, ale dokonce ho předběhl v rozvoji liberálních institucí [Szacki in Auer 2004: 22], může podporovat jak liberální demokracii, nebo paradoxně být zdrojem svébytného typu šovinismu [Auer 2004: 22].

† Je relativně ironické, že podle průzkumů se v prvních letech po pádu komunismu 54 % Slováků obávalo vlivu Židů na svůj život, přestože na Slovensku téměř žádní Židé již nežili [Kipke in Vodička, Cabada 2007: 176].

Srov. např. velmi obdobnou situaci v Polsku – viz. podkapitola věnovaná Polsku.

dobrým prostředkem přenesení viny na druhé [Verdery in Holý 2001: 15]. Po roce 1989 se Češi a Slováci vzájemně obviňovali za všechny problémy své socialistické minulosti. Již v roce 1989 byly podle průzkumů veřejného mínění oba národy přesvědčeny, že druhý národ je zvýhodňován; 68 % Čechů bylo přesvědčeno, že ve společném státě jsou upřednostňováni Slováci, přesně opačný názor však zastávalo dokonce 71 % Slováků [Bayer a Kabele in Vodička, Cabada 2007: 175]. Výzkum veřejného mínění v roce 1991 navíc ukázal, že se většina Čechů i Slováků domnívala, že na druhý národ finančně doplácují [Holý 2001: 15].

V České republice převládá do dnešní doby pocit, že rozdělení Československa bylo zapříčiněno slovenským nacionalismem, protičeským smýšlením a slovenským separatismem [Holý 2001: 13]. Petr Pithart, který byl aktivním účastníkem celého procesu rozdělení, k tomu píše; „*Vím své o českém podílu na rozpadu státu, vím i o svých chybách, (...) ale před světem i před dějinami zůstává (...), že stát jménem Československo rozbili Slováci. Sám bych to takhle jednoznačně neřekl, ale chtěl bych se právě o tuto převládající interpretaci zasloužit. Má ‚slabost‘ byla nakonec důkazem proti Slovákům.*“⁴⁶ A na jiném místě dodává vysvětlení pro tuto interpretaci; „*(V) Čechách maximálně nepopulárního předsedu vlády Slovenské republiky začala (česká veřejnost – pozn. autorky) ztotožňovat se Slovenskem. A protože se blížily volby (...), mnozí politici, kterým šlo více o hlasy než o stát, rezignovali na další jednání a naopak začali hrát na protislovenskou strunu v české mysli, v českých pocitech. Některým právě to bobužel pomohlo do parlamentu.*“⁴⁷

Rozdělením Československa vznikl jednak český, téměř etnický čistý, homogenní stát hodně nad evropský průměr, a také slovenský stát s pětinou obyvatel tvořící národnostní menšiny, tedy vysoce pod evropským průměrem. Přitom oba státy se pokládají za státy národní [Pithart 1998: 51]. Hlavně Češi, ale i Slováci tak nutně museli proměnit i svou identitu. Ta se do té doby mimo jiné odvíjela od skutečnosti, že jakýkoli předchozí státní rámec vždy sdíleli ještě s jinými národy či národnostními skupinami. Jak píše Petr Pithart: „*J sme ve státě poprvé docela sami a nemůžeme ani tušit, čo všetko to s námi udělá. Dobrého, ale možná i nedobrého.*“⁴⁸ Úplně sami však přeci jen Češi nejsou, jelikož sdílejí svůj stát s sice ne už tolik početnými, ale přeci jen existujícími menšinami, z nichž nejvýznamnější je ta romská. Avšak už jenom čeština* jako jazyk je tak hluboce naplněná rasismem zaměřeným proti Romům, že k zajištění plné rovnoprávnosti by bylo potřeba více než jen určité formální politické změny.[†] Těchto široce rozšířených negativních postojů mohou snadno využít populističtí politikové. Jako vůdce extrémní nacionalistické strany, která se snažila

* Taktéž ale slovenština či polština, kde například slovo „Cikán“ přímo označuje podvodníka či zloděje a většina přísloví představuje Romy ve špatném světle [Łodziński 2000: 166].

[†] Například pouze u příslušníka romské národnosti je jeho potomek nazýván označením za použití tvarosloví, které se jinak obvykle užívá pro označování mláďat zvířat („cikáně“, stejně jako kůzle, štěně atd.). Jediným ekvivalentem by snad mohlo být méně užívané slovo „židě“, pro potomka Židů [Auer 2004: 128].

získat popularitu urážením Romů, vynikl v České republice především Miroslav Sládek. „*A ovšem, co Romové v Čechách, na Moravě a ve Slezsku? Jsou tu od středověku, ale někdy se zdá, že jsme se tu s nimi potkali věra, tak velkou propast mezi nimi a námi někdy pocítujeme. Patří do Evropy? Oni (...) či český Sládek? Nezdá se možné, že by do Evropy mohli patřit ti i oni.*“⁴⁹

Závěrem bych tedy dodala, že většina lidí v České republice pravděpodobně souhlasí s Václavem Havlem, že „*nejlepšími Čechy byli vždy čeští Evropané*“⁵⁰. Jak správně poznamenal Pynsent, rozhodující otázkou však zůstává, zda „*Češi nechají Romy, aby se také stali Evropany*“⁵¹.

4.5 Maďarsko

Po rozpadu Rakouska-Uherska zažilo Maďarsko spolu s územními změnami i ztrátu postavení a určité části svého obyvatelstva, které se dostalo pod správu cizích zemí. Mluví-li se v maďarské politice po roce 1918 až do současnosti o menšinové otázce, znamenalo a znamená to proto v drtivé většině případů otázku maďarských menšin ve státech sousedících s Maďarskem. Navíc má značná část maďarské společnosti ještě stále i po téměř osmdesáti letech od podepsání Trianonské dohody potřebu se k „Trianonu“ vracet. Tato skutečnost má podle Pétera Hunčíka, slovenského psychiatra intenzivně se zabývajícího otázkou menšin na Slovensku, několik příčin. Jednak bylo po roce 1945 téma Trianonské dohody v Maďarsku tabuizované a nesmělo se o něm mluvit. Dále fakt, že rozsah ztrát byl opravdu šokující; Maďarsko dohodou ztratilo přibližně 30 % své národnostní populace a asi tři miliony Maďarů se ocitly na území cizího státu. I rozsah územních ztrát (asi 60 %) byl ohromující* [Hunčík 1999]. Došlo zde tedy k významnému obrácení rolí, jelikož dříve v oblasti dominantní etnická komunita začala být podřízená sousedícím, nově utvořeným státům. Maďarské národní povědomí tak utrpělo vážný úder. Národnostní otázka v oficiálním slova smyslu, to znamená úplná nezávislost na Rakousku, byla sice vyřešena, ale začalo být zřejmé, že skutečná národnostní otázka nebyla otázkou suverenity, ale jednotnosti Maďarska. Maďarsko získalo nezávislost, avšak jeden ze tří Maďarů žil mimo Maďarsko.

Existence velkých maďarských menšin vně hranice státu vede v současnosti ke dvojí roli Maďarska, odlišné od situace ve všech ostatních státech Visegrádu. Maďarsko vystupuje jednak v roli „národního“ státu ve vztahu k menšinám žijícím v Maďarsku, ale také v roli „domoviny“ maďarských menšin ve střední Evropě [Szaló 2000: 173].

První svobodně zvolená vláda po pádu komunismu s premiérem Józsefem Antallm v čele v této souvislosti několikrát vyvolala napětí se sousedními státy v důsledku určitých Antallových prohlášení. V jednom z nich se Antall prohlásil za premiéra ne deseti milionů Maďarů, ale

* Pro srovnání – Československo po Mnichovské dohodě ztratilo asi 35 % svého území [Hunčík 1999].

patnácti, což tedy zahrnuje i pět milionů Maďarů žijících v současnosti mimo hranice Maďarska. Rétorika Józsefa Antalla byla poté oživena v atmosféře předvolebního boje v roce 2002 Viktorom Orbánem, který požadoval spojení rozděleného maďarského národa a cítil se, podobně jako Antall na počátku devadesátých let, být premiérem maďarského národního „společenství“ [Strážay 2003].

4.5.1 Politika Maďarska vůči maďarským menšinám okolních států na příkladu maďarské menšiny na Slovensku*

Pro příklad politiky Maďarska vůči „svým“ menšinám v okolních státech jsem si vybrala Slovensko jednak proto, že je tento příklad relevantní z hlediska tématu práce, ale i proto, že Slovensko spolu s Rumunskem bylo po rozpadu Rakouska-Uherska „obdařeno“ nejpočetnější maďarskou menšinou. Jasně vymezené území, které slovenští Maďaři obývají, a další (např. historické) okolnosti pak vytvářejí předpoklady pro využití nacionalistické tematiky.

Problém maďarské menšiny na území tehdejšího Československa se dostal do popředí hlavně v roce 1945. Po okupaci jižního Slovenska horthyovským Maďarskem ve 40. letech ve spolupráci s hitlerovským Německem (což je jeden ze zdrojů averze Slováků vůči Maďarům) a jeho následující porážce Maďarsko jednak opět ztratilo své předválečné územní zisky, a navíc se ve prospěch Československa muselo vzdát tzv. bratislavského předmostí (tři vesnic s maďarským obyvatelstvem). Československá politická elita se nadto snažila vytvořit stát bez neslovanských menšin. Jednostranné vysídlení však nebylo (na rozdíl od Němců) schváleno velmocemi† [Morvay 1999: 191]. „*Velmocí souhlasily jen s provedením oboustranné výměny stejného počtu obyvatel. Maďarská vláda smlouvu o výměně obyvatelstva dne 27. února 1946 podepsala. V rámci výměny přesídlilo z Maďarska na Slovensko 60 257 osob, opačným směrem 76 616. Příslušníci maďarské menšiny byli k vysídlení až na výjimky určováni československými úřady.*“⁵²

Problém soužití Maďarů a Slováků se dosti podobá česko-německému sporu, o kterém jsem pojednávala v kapitole 3. I zde existují historické křivdy na jedné i druhé straně, jež poskytují legitimitu požadavkům obou stran. Averze a pocity křivdy, které plynou z nevyřešené společné historie, patří mezi hlavní důvody napětí mezi oběma komunitami. Navíc „*(j)edna i druhá komunita je nespokojena s postavením své národnosti na smíšeném území jižního Slovenska, přičemž každá se domnívá, že svoji nespokojenost může vyřešit na úkor druhé národnosti, tj. když se budou realizovat právě její „spravedlivé“ národnostní požadavky a druhá strana ustoupí a vzdá se svých „nepřiměřených“ požadavků.*“⁵³

* Z hlediska této práce jsou relevantní pouze (česko)slovensko-maďarské vztahy, kterých si budu dále všimnat. Velké maďarské menšiny se však nacházejí i v dalších státech, jako jsou například Rumunsko a Srbsko, a tyto menšiny mají samozřejmě pro Maďarsko a jeho politiku stejně velký význam jako maďarská menšina na Slovensku.

† Viz zmínka v kapitole 3.

Celý vývoj maďarsko-slovenských vztahů od vzniku samostatného Slovenska a především za vlády Vladimíra Mečiara byl podle Petera Hunčíka pak charakteristický určitým napětím v tom, zda maďarské politické strany byly v opozici proto, že hájily principy otevřené občanské společnosti a demokracie, nebo proto, že hájily menšinové maďarské zájmy proti slovenskému nacionalismu. Toto základní politické dilema maďarských menšinových politiků do značné míry souvisí s tím, jaká je vládní politika země, ale jistou roli hraje i to, jaká politická reprezentace je ve vládě v Budapešti a jaká je její politika vůči maďarským menšinám v zahraničí [Hunčík 1999: 214].

Problémy zde nejsou zdaleka vyřešeny. Právě v době psaní této práce napětí mezi oběma národy kulminuje, když došlo znovu k roztržce mezi politickou reprezentací Maďarska a Slovenska. Výsledkem je, že maďarský premiér Ferenc Gyurcsány se odmítl setkat se slovenským premiérem Róbertem Ficem, i když schůzku připravovaly týmy expertů obou předsedů vlád více než půl roku [Mladá fronta DNES 17.5. 2008].* Rozpory vyvolává na maďarské straně například slovenským parlamentem schválené prohlášení z 20. září 2007, že Benešovy dekrety jsou „nedotknutelné“ [Pravda.sk [online] 6.10. 2007]. Slováci zase pobuřuje především vznik Maďarské gardy, proti které požaduje od maďarské vlády zakročení a o které slovenský prezident Ivan Gašparovič řekl, že je „*nebezpečím pro celý svět*“⁵⁴.

4.5.2 Maďarská garda

Jelikož je tento znepokojující prvek v době psaní této práce něčím poměrně novým, mohu zde předložit pouze stručný popis tohoto fenoménu.

Maďarská garda byla založena z podnětu ultrapravicového Hnutí za lepší Maďarsko (zkráceně *Jobbik*), které ztělesňuje antisemitské, protiromské a homofobní nálady a jež sice není zastoupeno v parlamentu, ale jeho představitelé se dostali do několika obecních zastupitelství [Mladá fronta DNES 27.8. 2007]. Zakládající listinu gardy odevzdal bývalý ministr obrany ve vládě Józsefa Antalla Lajos Für [Novinky.cz [online] 25.8 2007].

Maďarská garda v podstatě spočívá na principu domobrany [Novinky.cz [online] 25.8 2007], která dle předsedy Hnutí za lepší Maďarsko Gábora Vony, připravuje „...*na případný útok ze Slovenska, Rumunska nebo Srbska. Právě v těchto zemích žije početná maďarská menšina a v dějinách jsme s nimi měli neustálé konflikty.*“⁵⁵

Levicový premiér Ferenc Gyurcsány prohlásil, že „*Garda je ostudou maďarské demokracie. Rasismus, antisemitismus a xenofobie jsou v naší zemi protizákonné.*“⁵⁶, a požádal prokuraturu, aby sledovala její

* Jako záminka k neuskutečnění schůzky posloužil mimo jiné výrok předsedy Slovenské národní strany Jána Sloty, který před novináři při pohledu na obrázek sochy krále Štěpána I. v učebnici pro maďarské školáky ze Slovenska pronesl poznámku o šaškovi na koni z Budapešti [Mladá fronta DNES 17.5. 2008].

činnost, neboť ji považuje za neofašistické hnutí [Novinky.cz [online] 25.8 2007]. Gábor Vona kontroval zcela ve smyslu nacionálního populismu; „*Ti, kdož usilují o náš záchaz, chtějí zakázat veškerý maďarský lid.*“⁵⁷

Údajně se jedná o polovojenskou jednotku, jež má zaplnit mezeru vzniklou profesionalizací armády, její členové však nejsou, alespoň viditelně, ozbrojeni.

Prvních padesát šest členů gardy složilo přísahu 25. srpna 2007 [Novinky.cz [online] 21.10. 2007] a dalších šest set příslušníků přísahalo v březnu roku 2008 [Mladá Fronta DNES 31.3. 2008].

Jak upozornil sociolog András Kovács, i když má *Jobbik* zatím pouze relativně nízkou podporu občanů, nebezpečím polovojenské Maďarské gardy je především sdružování většího počtu příznivců ultrapravice [Novinky.cz [online] 25.8 2007].

4.5.3 Závěrem

Další vývoj postavení maďarských menšin ve střední a východní Evropě závisí především na politickém vývoji v zemích, ve kterých se menšiny nacházejí. Například zřetelným výsledkem protimaďarské nacionalistické a populistické kampaně na Slovensku je, že opoziční strany se obávaly být spojovány se zájmy maďarské menšiny i v případě, že se jednalo o principální problém celkového stavu demokracie na Slovensku. Jak vzrůstá vliv slovenského nacionalismu, roste taktéž síla národního principu u politických reprezentantů maďarské menšiny. Pouze demokratické a prosperující společenství může však jakékoli menšině zajistit žádoucí podmínky k soužití uvnitř majoritní společnosti. To by si měli politici zastupující maďarské menšiny vždy uvědomovat, a v důsledku toho vždy dát přednost hájení zájmů demokracie před partikularistickými menšinovými zájmy.

Můžeme konstatovat, že politický vývoj je, co se týče Srbska, Rumunska, ale i Slovenska, stále ještě relativně nejednoznačný. Poté, co se situace pro menšiny v jejich státě zhoršuje, obrací se s žádostí o pomoc často k „mateřskému státu“. Maďarsko samo je pak ve velmi obtížné situaci, jelikož menšiny slouží vládám Slovenska, Srbska i Rumunska jako rukojmí při jednáních s Maďarskem. Taktéž se tyto státy často snaží koordinovat svou politiku vůči maďarským menšinám na svém území a i vůči Maďarsku samému [Morvay 1999: 202]. Politika reprezentace maďarských menšin by se však měla odvíjet od podmínek státu, ve kterém žijí, a nikoliv od nacionalistických a populistických sil v Maďarsku. Jinak řečeno, při obhajobě svých práv by se maďarská menšina měla více spoléhat na své aktivity v rámci státní politiky (popřípadě na evropské či mezinárodní instituce) nežli na politiku Maďarska.

Obecně je vztah k menšinám a národnostní politika vůbec jednou z klíčových otázek, se kterou se musely a stále ještě musejí země Visegrádské čtyřky potýkat. Vztah mezi většinovou a menšinovou společností je důležitý jak z vnitropolitických důvodů, tak i v mezinárodním kontextu. Jedním z nejvážnějších úkolů, před nimiž stojí postkomunistické společnosti ve střední Evropě, je nalezení způsobu, jakým mohou různé etnické skupiny žít společně v klidu ve stabilním, liberálním demokratickém řádu. Aby to bylo možné, je třeba sladit potřeby a touhy minoritních kultur se zájmy většiny.

Závěr

Jedním z nejvýraznějších rysů postkomunistické politické kultury střední Evropy, jmenovitě České republiky, Slovenska, Polska a Maďarska, je hledání nových národních a etnických identit a nárůst vlny šovinistického nacionalismu i populismu. Jde o různou sílu i různé formy a důsledky tohoto fenoménu, nicméně můžeme konstatovat, že se s ním setkáváme ve všech těchto zemích.

K „transformujícím se“ zemím (nebo zemím, které takovouto transformací prošly poměrně nedávno) jsou problémy spojované s existencí nacionálních tendencí a s národní identitou obvykle implicitně vztahovány. Z této představy pak vychází tvrzení o „vyspělém Západě“ a „méně vyspělém Východě“. V předkládané práci je implicitně zahrnuto přesvědčení o mylnosti této představy.

Obavy, že nacionalismus může vést ke xenofobii a extrémnímu šovinismu, jsou bezpochyby oprávněné, ale uvažujeme-li o nacionalismu jako o jevu, který je v nezbytném protikladu k občanským hodnotám, dostáváme neúplný, a dokonce zkreslený obraz. Například i v zemích Visegrádské čtyřky docházelo k vzplanutí a rozvoji nacionalismu nejen na základě šovinistických a xenofobních představ (jako z mého pohledu například při odsunu/vyhnání Němců, které jsem zde z tohoto hlediska blíže popsala), ale i ve spojení s krizovými situacemi, kdy občané těchto států bojovali za svou svobodu (maďarská revoluce a polské události padesátých let, události roku 1968 v Československu apod., kterým mi rozsah této práce bohužel nedovolil věnovat se hlouběji), jakož i při rozpadu sovětského bloku. Během zmíněných událostí byl nacionalismus doprovodným jevem hlubších (a v tomto kontextu vnímaných jako důležitějších) ideálů svobody a demokracie, čímž splňuje podmínku liberálního nacionalismu a dokazuje, že i v těchto zemích je takováto forma nacionalismu možná a lidé v těchto státech mají tedy možnost na ni navázat. Navíc, co se týče období od roku 1990, měly a mají i „západní“ země problémy s šovinistickým nacionalismem (namátkou ETA ve Španělsku, Jean-Marie Le Pen ve Francii, Jörg Haider v Rakousku atd.), což dokazuje, že takovéto plošné předpoklady neplatí. Toto zjištění dává pozitivní přísliby do budoucna o tom, že šovinistický nacionalismus není „osudem“ jakéhokoli státu a národa, a tudíž není možné ho omlouvat. Kombinovat silný smysl pro národní identitu

(hrdě připomínat nejlepší tradice středoevropských národů a zároveň kriticky hodnotit jejich nezdař v minulosti) spolu se silným zaměřením na obecné hodnoty liberální demokracie je tedy možné. Tato nejednoduchá kombinace partikularistických náklonností a univerzalistických ideálů je určujícím prvkem liberálního nacionalismu, který může jako velmi skutečná společenská síla kladně ovlivnit výsledek postkomunistického přechodu střední Evropy.

Nicméně od roku 1989 společnosti střední Evropy prošly zásadními změnami politického a ekonomického systému. Tyto změny byly spojeny ruku v ruce s budováním nových institucí, jejichž model byl vypůjčen ze Západu, aniž by bral v úvahu místní specifika. Jako výsledek můžeme v těchto zemích pozorovat určité nedostatky mezi politickým systémem a politickou kulturou. Například István Bibó nachází historické kořeny tohoto fenoménu už ve specifických podmínkách „*národovorného procesu*“⁵⁸ v této části Evropy. Podle Bibóa byla v minulosti nestabilita demokracie ve střední a východní Evropě zapříčiněna „*existenciálním strachem o vlastní pospolitost*“⁵⁹, jenž zablokoval „*osvobození jednotlivců*“⁶⁰ ve jménu ohrožení zájmů národa. Nelze než souhlasit s jeho myšlenkou, podle níž v podstatě „*být demokratem znamená především nemít strach*“⁶¹ (z jiného smýšlení, z jiného jazyka, jiné rasy a podobně)[Bibó 1998: 186-198]. Střední Evropa bude pravděpodobně mít pouze „*imaginární demokracii*“, dokud nenapraví etnické křivdy páchané na menšinách, diskriminaci menšin a dokud nebude v celém regionu potírat xenofobii, antisemitismus a nesnášenlivost ostatních.

Jednotlivé národní identity zemí Visegrádu nejsou příliš jednoznačné. Národní identita spojená s principem občanství je z těchto důvodů nepochybně jistým problémem. Proto musí být tyto identity opět znovu promyšleny a dohodnuty, s přihlédnutím k novým vnitřním i vnějším okolnostem. Země Visegrádu už těžko budou podstupovat překotné změny, jako například v roce 1989, na druhou stranu vyžaduje několik dekád, aby si společnosti ovlivněné komunistickou propagandou a prostředím, kde u většiny lidí docházelo k absolutní rezignaci na politiku, vybudovaly patřičnou politickou kulturu. Postkomunistická společnost by se však měla opírat o národnostní otevřenost vůči vnějšímu prostředí (tzv. multikulturní národ), což sníží možnost potenciálního násilí a napomůže formování plurální identity. Ta se může v průběhu života různě měnit. Jak správně píše Pavel Barša; „*Nikoliv jazykově či pokrevně pojatá národnost, nýbrž občanství dodává životu společnosti skutečně univerzální rozměr, jenž umožňuje, aby se nositelé nejrozličnějších skupinových identit a zájmů mohli dohadovat o společném soužití jako rovný s rovným a bez zbraně v ruce. Občanská příslušnost je jediným skutečně obecným základem státu jako instituce, která má reprezentovat nikoli pouze jednu etnickou skupinu, ale vůli všech svých obyvatel.*“⁶²

Životaschopnost a legitimita pojetí národa jako společenství občanů vysoce závisí na zefektivnění vazeb mezi politickou elitou a občany. Aktivní snahou politické reprezentace by

mělo být zvýšení zapojení občanů do politického a občanského života. Když se však ukáže, že se političtí vůdcové, vláda a politická reprezentace nedokáží chovat odpovědně, mohou se základní otázky typu „kdo jsme my, ta komunita, pro jejíž prospěch má politická reprezentace rozhodovat?“ naléhavě vracet jako důsledek nejistoty a frustrace. Často jako téma populistických a nacionalistických politiků, kteří se pokouší s poukazem na ohroženou identitu omezit demokratické postupy a upevnit svou moc.

Značná část této práce je věnována historii, historickým mýtům a problémům, které s sebou různé historické události pro země Visegrádu přinášejí. Důvodů je několik. Jednak se ztotožňuji s tvrzením Ladislava Holého, který píše; *„...je to právě nacionalismus, jenž činí historii nepostradatelnou a zároveň generuje myšlení v historických pojmech. Nacionalismus je diskursivní dohoda, že historie je důležitá nezávisle na tom, zda se všichni shodují, co historie je a co vyjadřuje.“*⁶³ Za druhé pak přijímám teorii Hanse Kohna o existenci otevřeného a uzavřeného nacionalismu.* Důkazem existence uzavřeného nacionalismu, s čímž souvisí i pojmání národa jako etnického společenství, je právě přehnaný důraz na minulost a historii, se kterým se u zemí Visegrádu ve velké míře setkáváme. Tvrdím, že v kontextu zemí Visegrádu se idea národa udržuje při životě z velké části právě pomocí historických mýtů. Tyto mýty zakládají koherenci a konzistenci mezi členy komunity a vytvářejí předpoklady toho, co je považováno za normální a přirozené [Nosál 2000: 85]. Po přijetí této teze pak dojdeme k názoru, že země Visegrádské skupiny jsou stále ještě v zajetí nacionalismu, jelikož jejich historické mýty takovými jsou. Důraz kladou především na křivdy a ústrky, jichž se jiní dopustili na „nich“. Veškeré události pak poměřují svými vlastními hodnotami a představami. Podle mého přesvědčení je jedním z nejrozšířenějších středoevropských mýtů líčení Středoevropanů jako utlačovaných lidí a národů, které opakovaně byly pouhými obětmi vnějších okolností. Historické mýty o „velkých a slavných okamžicích“ národních dějin či o „utrpení“ národa se vyskytují téměř u každého společenství, které se považuje za národ, ale v historických vyprávěních zemí Visegrádské skupiny se vyskytují pravděpodobně častěji než u jiných a zvláště zde převládají představy o „velkém národním utrpení či mučednictví“ [viz např. Pynsent 1994]. Tolik kladený důraz na historické mýty v politice může být taktéž zapříčiněn fenoménem hluboké politické diskontinuity ve střední Evropě obecně a rychlým historickým sledem různých politických rámců, ve kterých obyvatelstvo zemí Visegrádu v posledních dvou stoletích žilo. Bylo by velmi zajímavé tuto hypotézu hlouběji prozkoumat a potvrdit (například

* Otevřený nacionalismus je nakloněn vzájemným vztahům mezi národy, jeho základem je zpravidla územní uspořádání a státně organizovaná společnost ustavující národ jako společenství spoluobčanů bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ. Je založen především na vidině společné budoucnosti. Uzavřený nacionalismus naproti tomu zdůrazňuje autochtonní charakter národa, společný původ a zakořeněnost v půdě zděděné po předcích. Je obrácen spíše do minulosti a ta je pro něj důležitá z toho hlediska, že mu dodává legitimitu [Kohn in Hroch 2003: 91-92].

porovnáním historických mýtů zemí Visegrádu a západoevropských zemí), bohužel mi to ale povaha ani rozsah této práce nedovolily.

Pro problém xenofobních historických mýtů však existuje řešení, jak jej navrhuje například Dušan Třeštík (pro Českou republiku, avšak je možné jej uplatnit pro celou Visegrádskou skupinu). Toto řešení není snadné a je pravděpodobně otázkou několika generací, avšak zdá se mi proveditelné (ve své podstatě už bylo jednou provedeno „buditeli“); představy o jednotlivých národech Visegrádské skupiny, jejich „mýty“, je třeba lépe a znovu „vymyslet“ [Třeštík 2005: 213]. Historická paměť není pouhým odrazem minulosti, ale je to v podstatě vyprávění dějin nanovo. A jako v každé takové kreaci, která nikdy není odrazem celé pravdy, ale zdůrazňováním jejích prvků, bychom se měli snažit vyzdvihovat pouze ty „dobré“ okamžiky, avšak u těch „špatných“ nevytvářet nové mýty, zamlčování a nepravdy, ale žít s nimi a snažit se z nich poučit.

Na jednu stranu můžeme tvrdit, že státy Visegrádské čtyřky mají hodně společného, zvláště pokud se zaměříme na historické a kulturní dědictví. Hořké historické zkušenosti s cizí nadvládou a velkými sousedy jakými jsou Německo a Sovětský svaz/Rusko se stále odráží v politické kultuře všech těchto států. Ve své práci jsem však považovala jednotlivé země spíše za navzájem rozdílné nežli podobné a snažila se u každé zdůraznit její specifika v rámci výskytu nacionalismu a populismu. To mi v obecné rovině umožnilo náhled na nacionalismus a populismus z mnoha různých úhlů.

Například polský antisemitismus je pojem, proti kterému se ohrazuje řada polských intelektuálů, a nutno říci, že v určitém smyslu oprávněně, jelikož samozřejmě není „vrozený“ ani „v krvi“. Nejedná se totiž pouze o Polsko, ale antisemitismus se vyskytoval v celé střední Evropě po staletí. I v poválečném Československu a Maďarsku došlo k pogromům na Židy, ale skoro vůbec se o nich nemluví [Šustrová 2008]. Navíc se v zahraničním tisku často objevuje spojení „polské koncentrační tábory“, kterému se Poláci oprávněně brání [The New York Times [online] 2.2. 1995; The Independent [online] 29.6. 2007]. Nicméně předsudky vůči současným spoluobčanům židovské a i ukrajinské národnosti jsou stále ještě v Polsku rozptýleny, nehledě na fakt, že množství Ukrajinců a Židů žijících na polském území je v dnešní době marginální. Na druhou stranu se po zhroutení komunismu nové politické řídicí orgány snažily vyrovnat s obtížnými aspekty polské historie a vysílaly smířlivá symbolická gesta například k obětem vypuzení po vládní antisemitské kampani z dob komunismu. To však nestačilo na překonání antisemitských nálad, jež v polské společnosti dosud existují, i když dnes, jak již bylo řečeno, v Polsku žije Židů již jen velice málo. Důležitou úlohu v tomto procesu musejí sehrát vůdci polské katolické církve, zejména proto, že oblíbené antisemitské předsudky byly v minulosti často touto církví

podporovány. Polský katolicismus podporuje antisemitismus v některých případech dokonce dodnes (např. *Radio Maryja*).

V podkapitole o Slovensku je ukázáno, že (nepočítáme-li období 1939 – 1945) neexistence samostatného slovenského státu a hlavně slovenská neidentifikace se s Československem (které naopak Češi přijali za své) stále zanechávají ve slovenské společnosti jakýsi „komplex méněcennosti“. Ten se projevuje především přehnanou snahou najít za každou cenu a někdy až komickými způsoby v historii slovenského národa určitý prvek legitimity vzniku samostatného státu. Taktéž je zde vysvětleno, proč odmítám „předurčenost“ Slováků k neliberálním režimům, avšak upozorňuji též na skutečnost, že v současnosti není zdaleka na Slovensku vše v pořádku, především co se týče maďarských menšin.

U České republiky jsem se zaměřila na problém síly představ Čechů o sobě samých. Například představy o „vrozené demokratičnosti“ a zakořeněné demokratické tradici mohou totiž vést až k úplné rezignaci na snahu žít podle těchto principů, jelikož jsou považovány za prostě „dané“. Snižuje se pak schopnost odhalovat antiliberalní tendence. Navíc dosud existuje obrovský rozdíl mezi tím, jak Češi vidí sami sebe (tedy jako ztělesnění hodnot liberalismu, demokracie a tolerance), a realitou například v česko-romských vztazích (pro něž je typické nepřátelství a rasová diskriminace).

Postavením maďarské menšiny na Slovensku se zabývám nejen u podkapitoly o Slovensku, ale i v části věnované Maďarsku. Stejně jako po roce 1918 představuje totiž stávající situace, kdy téměř každý třetí Maďar žije mimo Maďarsko v sousedních zemích a v různých zemích světa, národní problém. Zároveň však tvrdím, že politické reprezentace maďarských menšin v okolních státech by se měly oprostít od jakékoli závislosti na politice Maďarska. Maďarští politici by se taktéž měli, po téměř osmdesáti letech vzdát „snu o revizi Trianonu“ a pokud budou poukazovat na problémy maďarských menšin v okolních státech, mělo by to být z pozice demokratických sil obávajících se o práva menšin obecně a ne z jakýchkoli partikularistických zájmů.

Na závěr bych ráda uvedla pár obecných poznámek k budoucímu soužití etnických menšin v zemích Visegrádu. Neexistují snadná, předem připravená řešení pro jednání s etnickou a kulturní diverzitou. Jak a zda lze této rozrůzněnosti dosáhnout, o tom přemýšleli političtí teoretikové od Johna Stuarta Milla v devatenáctém století až po autory podobné Charlesu Taylorovi v současné době. A přitom je jasné, že všechny pokusy o zlepšení situace menšin ve střední Evropě mohou být úspěšné pouze tehdy, dojde-li k radikální změně převažujících postojů v dominantní kultuře. Abychom byli spravedliví; nelze samozřejmě ignorovat skutečnost, že vztahy s menšinami jsou velmi komplikované i ve státech západní Evropy. Nicméně jsem přesvědčena, že nevyřešené či nedořešené problémy národnostní povahy mohou mít mnohem

zásadnější význam pro celý další vývoj těchto postkomunistických států nežli u dobře konsolidovaných demokracií. Proti jakýmkoli „řešením“ typu potlačování práv menšin by však státy Visegrádu měly mít na paměti slova Petra Pitharta, že „... ,monokultura‘ (...) omezuje kontakty lidí jen na ty ,mezi svými‘ a je méně rezistentní proti nejrůznějším pokusům propadnout ideologickým bludům, masovému poblouznění fundamentalismy nejrůznějšího ražení. Právě tak, jako je tropický lužní prales nekonečněkrát stabilnější než monokultury cukrové třtiny či brambor. Ty polebnou zejména novému, do té doby neznámému škůdci snadno a rychle. Diverzifikovaná příroda či diverzifikovaná společnost se mu zpravidla ubrání, protože mu nikdy nepodlehne všichni najednou.“⁶⁴ Pithart nadto dodává pro historickou i současnou realitu zemí Visegrádu velmi přiléhavý postřeh; „Co je však skoro vždycky zavrženímhodné, když to nemusí být etnicky homogenní národní stát, to jsou způsoby, které k takové etnické čistotě vedou: zpravidla nemohou být jiné než tak či onak násilné.“⁶⁵

Navíc šovinistický nacionalismus se svým ideálem etnického národa vlastně prosazuje nemalou měrou duchovně a kulturně ochuzenou společnost.

Resumé

Bakalářská práce se zabývá výskytem populistických a nacionalistických tendencí v zemích Visegrádské skupiny, jmenovitě v Polsku, České republice, Slovensku a Maďarsku po roce 1990.

Teoretická část se věnuje vymezení pojmů národ, nacionalismus a populismus. Popisuje dva modely národa, různé typy nacionalismu a obsahově charakterizuje pojem populismus. Nejedná se o jediná existující vymezení, zde jsou však představeny pouze koncepce relevantní pro účely práce.

Analytická část je rozdělena na dvě samostatné kapitoly. První kapitola pojednává o vlivu historických mýtů na národní identitu a problémech, které s sebou různé historické události pro země Visegrádu přinášejí. Značný prostor je zde věnován analýze dopadu odsunu německého obyvatelstva z Československa a Polska na populistickou a nacionalistickou rétoriku v těchto zemích po roce 1990. Stěžejním bodem práce jsou pak jednotlivé případové studie věnované státům Visegrádské skupiny. Nejdříve jsou krátce shrnuty určité společné charakteristiky a obecnější problémy, kterým musely státy Visegrádu po pádu komunismu čelit. Poté se práce snaží u každého státu zdůraznit jeho specifika a zaměřit se vždy na trochu jiný problém.

Práce dochází k závěru, že jedním z nejvýraznějších rysů postkomunistické politické kultury střední Evropy je hledání nových národních a etnických identit a nárůst vlny šovinistického nacionalismu i populismu. Jde o různou sílu i různé formy a důsledky tohoto fenoménu, nicméně můžeme konstatovat, že se s ním setkáváme ve všech těchto zemích.

Summary

The bachelor thesis deals with the occurrence of populist and nationalistic tendencies in the Visegrad group countries, namely in Poland, Czech Republic, Slovakia and Hungary since 1990.

The theoretical part addresses the definitions of the terms nation, nationalism and populism. It describes the two concepts of the nation, different types of nationalism and characterizes the term populism. It does not concern all the existing definitions, but only the concepts relevant for the purposes of the thesis.

The analytical part is divided into two separate chapters. The first chapter treats the influence of the historical myths on the national identity and describes the problems of the Visegrad group countries brought by different historic events. A great part is dedicated to the analysis of the impact of the expulsion of the German population from Czechoslovakia and Poland on the populist and nationalistic rhetoric in these countries after 1990. The case studies of the four Visegrad countries are the crucial point of the work. The very beginning sums up some common general problems the Visegrad states had to face after the fall of communism. Finally, the work tries to emphasize the specificity of each country and each time draws on a different problem.

The bachelor thesis comes to the conclusion that one of the most outstanding characteristic of the postcommunist political culture of Central Europe is the search for new national and ethnical identities and as well the rise of both nationalism and populism. There is a different intensity and different forms and implications of this phenomenon; however, we can claim we are encountering it in each of these countries.

Bibliografické záznamy

Primární zdroje

- Česká republika. *Ústava České republiky* [online]. Parlament České republiky, [cit. 2008-18-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>>.
- Evropská komise. *The Czechoslovak Presidential Decrees : Summary findings of the Commission service* [online]. Brusel : Evropská komise, 14.10. 2002 [cit. 2008-03-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=3138>>.
- Slovenská republika. *Ústava Slovenskej republiky* [online]. Úrad vlády SR, c1998-2006 [cit. 2008-05-18]. Dostupný z WWW: <<http://www-8.vlada.gov.sk/index.php?ID=1013>>.

Sekundární zdroje

Monografie

- ANDERSON, Benedict. *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism*. 2nd rev. edition. London – New York : Verso (New Left Books), 1991. 224 s. ISBN 0-86091-329-5.
- AUER, Stefan. *Liberal Nationalism in Central Europe*. London - New York: Routledge Curzon, 2004. 232 s. ISBN 978-0-415-31479-4.
- BARŠA, Pavel, STRMISKA, Maxmilián. *Národní stát a etnický konflikt : politologická perspektiva*. 1. vyd. Brno : CDK, 1999. 329 s. Politologická řada; sv. 5. ISBN 80-85959-52-6.
- BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu*. 2. vyd. Brno : CDK, 2003. 347 s. Politologická řada; sv. 4. ISBN 80-7325-020-9.
- BIBÓ, István. *Bída malých národů východní Evropy : Vybrané spisy*. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 1997. 616 s. ISBN 80-7149-187-X.
- HERDER, Johann Gottfried. *Idées pour la philosophie de l'histoire de l'humanité (extraits)*. Max Rouché. Paris : Flammarion, 2000.
- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ : Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Zdeněk Uherek. 1. vyd. Praha : SLON, 2001. 209 s. Studie; sv. 30. ISBN 80-85850-97-4.
- LEŠKO, Marián. *Mečiar a mečiarizmus : Politik bez škrupúl, politika bez zábran*. Bratislava : VMV, 1997. 239 s. ISBN 80-967275-3-2.
- MANDLER, Emanuel. *Benešovy dekrety : Proč vznikaly a co jsou*. Odpovědná redaktorka Marie Honzáková. 1. vyd. Praha : Libri, 2002. 126 s. Otazníky našich dějin. ISBN 80-7277-139-6.

- MICHNIK, Adam. *Letters from prison and other essays*. Maya Latynski. Los Angeles : University of California Press, 1985. 354 s. ISBN 0-520-05371-0.
- PITHART, Petr. *Po devětaosmdesátém: kdo jsme? : Mezi vzpomínkami a reflexí. Texty z let 1992-1996*. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 1998. 360 s. ISBN 80-7149-204-3.
- PORTER, Brian A. *When nationalism began to hate : Imagining modern politics in Nineteenth century Poland*. 1st edition. New York : Oxford University Press, 200. 307 s. ISBN 0-19-515187-9.
- STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. 1 vyd. Praha: Academia, 1991. 536 s. ISBN 80-200-0328-2.
- TAMIR, Yael. *Liberal Nationalism*. 1st edition. Princeton : Princeton University Press, 1993. 194 s. ISBN 0-691-07893-9.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Odpovědná redaktorka Galina Tomíšková. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 2005. 341 s. ISBN 80-7106-786-5.

Části monografií

- HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Zdeněk Masopust. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2004. Politologie. Část 2, Národy a globalizace, [Kap.] 6., Národy a nacionalismus, s. 127-146. ISBN 80-86432-95-5.
- KOHÁK, Erazim. *Jan Patočka : philosophy and selected writings*. Chicago : The University of Chicago Press, 1989. Part 1, Jan Patočka: A Philosophical Biography, s. 1-136. ISBN 0-226-45001-5.
- MICHNIK, Adam. *The Church And The Left*. David Ost. Chicago : University of Chicago Press, 1993. 2, The Politics Of The Church, s. 114-171. ISBN 0226524248.
- PYNSSENT, Robert. *Questions of Identity : Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. 1st edition. London : CEU Press, 1994. [Part] 4, Conclusion: Czech self-definition through martyrs, s. 148-210. ISBN 1-85866-005-X.
- VODIČKA, Karel, CABADA, Ladislav. *Politický systém České republiky : historie a současnost*. 2. vyd. Praha : Portál, 2007. Kap. 7, Aspekty české politické kultury, s. 167-185. ISBN 978-80-7367-337-6.
- VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Odpovědný redaktor Marek Pečenka. 1. vyd. Praha : Libri, 2004. [Část] I. Stalinův stín, Problém sovětizace, s. 95-244. ISBN 80-85983-82-6.

Příspěvky ve sbornících

- BREUILLY, John. Přístupy k nacionalismu. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003, s. 317-348. ISBN 80-86429-20-2.

- FRÍČ, Pavol. Problém soužití Slováků a Maďarů na Slovensku v polovině 90. let. In GABAL, Ivan, et al. *Etnické menšiny ve střední Evropě : konflikt nebo integrace*. 1. vyd. Praha : G plus G, 1999, s. 186-203. ISBN 80-86-103-23-4.
- HOBSBAWM, Eric. Několik úvah o nacionalismu. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003, s. 109-124. ISBN 80-86429-20-2.
- HUNČÍK, Péter. Maďarská menšina ve Slovenské republice. In GABAL, Ivan, et al. *Etnické menšiny ve střední Evropě : konflikt nebo integrace*. 1. vyd. Praha : G plus G, 1999, s. 204-218. ISBN 80-86-103-23-4.
- KOHN, Hans. Nacionalismus. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003, s. 87-99. ISBN 80-86429-20-2.
- LEMBERG, Eugen. K psychologii nacionalismu. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003, s. 71-86. ISBN 80-86429-20-2.
- ŁODZIŃSKI, Sławomir. „Údiv nad etnickostí.“ *Politika ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám v Polsku po roce 1989*. In DANČÁK, Břetislav, FIALA, Petr. *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2000, s. 143-171. ISBN 80-210-2388-0.
- MAJEWSKI, Piotr M. Srovnání postojů české a polské reprezentace k otázce poválečného vyrovnání. In FAJMON, Hynek, HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.). *Konec soužití Čechů a Němců v Československu : Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. 1. vyd. Brno : CDK, 2005, s. 80-89. ISBN 80-7325-065-9.
- MEINECKE, Friedrich. Obecně o národu, národním státu a světoobčanství. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003, s. 46-53. ISBN 80-86429-20-2.
- MORVAY, Péter. Menšiny v Maďarsku a maďarská menšinová politika od roku 1918 do současnosti. In GABAL, Ivan, et al. *Etnické menšiny ve střední Evropě : konflikt nebo integrace*. 1. vyd. Praha : G plus G, 1999, s. 186-203. ISBN 80-86-103-23-4.
- NOSÁL, Igor. Národní mýty v politice a politické kultuře postkomunistických společností - český příklad. In DANČÁK, Břetislav, FIALA, Petr. *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2000, s. 81-93. ISBN 80-210-2388-0.
- RENAN, Ernest. Co je to národ?. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003, s. 24-35. ISBN 80-86429-20-2.

- SZALÓ, Csaba. „Národnostní“ politika v Maďarsku: realita a vize samosprávy menšin. In DANČÁK, Břetislav, FIALA, Petr. *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2000, s. 172-187. ISBN 80-210-2388-0.
- VALENTA, Jaroslav. Odsun Němců z Polska. Současná historiografie, stanoviska a diskuse. In *Krajanské organizace sudetských Němců v SRN : Studie o sudetoněmecké otázce. Část II*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1998, s. 31-64. ISBN 80-85864-50-9.
- VAŠEČKA, Imrich. Národnostná politika v českej a v slovenskej republike. In DANČÁK, Břetislav, FIALA, Petr. *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2000, s. 127-142. ISBN 80-210-2388-0.
- WALDENBERG, Marek. Terminologie. Národ, národnostní menšiny, národní otázky, národní ideologie. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003, s. 418-444. ISBN 80-86429-20-2.

Články v tištěných seriálových publikacích

- BUČKOVÁ, Michaela. Ján Slota v Žilině končí. *Mladá Fronta DNES*. 29.12. 2006, roč. XVI., s. 5.
- DOLEŽAL, Bohumil. Polsko a česká hlava v písku. *Mladá Fronta DNES*. 23.9. 2004, roč. XIV., s. 7.
- Film o pogromu v Jedwabném Poláky šokoval. *Mladá Fronta DNES*. 6.4. 2001, roč. XII., s. 11.
- HEGER, Lubomír. Co se kdysi přihodilo? *Mladá Fronta DNES*. 13.7. 2002a, roč. XIII., s. 11.
- Historici prepíšu žiakom učebnice podľa Fica. *Pravda*. 28.2.2008, roč. XVIII., s. 1, 5.
- CHORVÁTOVÁ, Hana. Slovenský spor o Velkou Moravu. *Lidové noviny*. 9.2.2008, roč. XXI., č. 34, příloha Orientace, s. III.
- I Poláci mají podíl na vraždění Židů. *Mladá Fronta DNES*. 9.3. 2001, roč. XII., s. 14.
- JEDLIČKA, Petr. Stručně ze světa. *Literární noviny*. 2006, č. 39, s. 5.
- Jedwabne, místo černého svědomí Poláků. *Mladá Fronta DNES*. 13.7. 2002b, roč. XIII., s. 11.
- KRYZÁNEK, Ladislav. Spasíme vás před Slováky. *Mladá Fronta DNES*. 27.8. 2007, roč. XIX., s. 7.
- MALÁ, Michaela. Poláci hledají pravdu o masakru Židů. *Mladá Fronta DNES*. 28.5. 2001, roč. XII., s. 18.
- Masakr v Jedwabném byl dílem Poláků. *Mladá Fronta DNES*. 10.7. 2002, roč. XIII., s. 10.
- MOCEK, Michal. Maďarský premiér dál útočí na dekrety. *Mladá Fronta DNES*. 25.2. 2002, roč. XIII., s. 1, A8.

- MOCEK, Michal, PRAVDA, Petr. Zeman popudil Evropskou unií : Premiér radil Izraeli: Palestince lze i odsunout. *Mladá Fronta DNES*. 19.2. 2002, roč. XIII., s. 1, A7.
- MOLNÁROVÁ, Krystýna. Prý hrubián, tluchuba a samovládce. *Literární noviny*. 2006, č. 33, s. 8.
- MUSIAL, Stanislaw. Jedwabne – nové jméno holocaustu. *Mladá Fronta DNES*. 12.7 2001, roč. XII., s. 3.
- Odpusťte za Jewabne. *Mladá Fronta DNES*. 11.7. 2001, roč. XII., s. 9.
- PALATA, Luboš. Poláci, pogromy a holocaust. *Mladá Fronta DNES*. 13.3. 2001, roč. XII., s. 8.
- PETRÁČEK, Zbyněk. Všichni dobří Grassové. *Lidové noviny*. 6.10. 2007, roč. XX.
- Polský Sejm chce reparace od Německa. *Mladá Fronta DNES*. 11.9. 2004, roč. XV., s. 10.
- SENKOVÁ, Zita, GROHOVÁ, Johanna. Schröder odmítá navštívit Zemana : Německému kancléři vadí výroky o sudetských Němcích. *Mladá Fronta DNES*. 1.3. 2002, roč. XIII., s. 1, A2.
- Slota zesměšnil Maďary, Gyurcsány dal Ficovi košem. *Mladá Fronta DNES*. 17.5. 2008, roč. XIX., s. 7.
- SODOMKOVÁ, Magdalena. Slováci: chyba je v Maďarech. *Mladá Fronta DNES*. 6.11.2007, roč. XIII., s. 7.
- SODOMKOVÁ, Magdalena. Budapeští duněly černé holinky. *Mladá Fronta DNES*. 31.3. 2008, roč. XIX., s. 9.
- ŠUSTROVÁ, Petruška. Strach. *Lidové noviny*. 25.1.2008, roč. XXI, s. 12.

Elektronické zdroje

Články v elektronických seriálech

- BERANOVÁ, Lucie. Mečiar ani Gašparovič nebudou vládě oporou. *Ihned.cz* [online]. 15.4. 2004 [cit. 2008-05-18]. Dostupný z WWW: <http://zahranicni.ihned.cz/1-10071640-14229280-003000_d-e8>.
- ČERNÝ, Adam, EHL, Martin. Německé centrum o vysídlování vznikne, Poláci a Češi vyčkávají. *IHNed.cz : zpravodajský server Hospodářských novin* [online]. 19.3.2008 [cit. 2008-04-09]. Dostupný z WWW: <http://hn.ihned.cz/2-23435960-500000_d-9b>.
- EHL, Martin. Tusk uhlazoval vztahy s Berlínem. *IHNed.cz : zpravodajský server Hospodářských novin* [online]. 12.12.2007 [cit. 2008-04-09]. Dostupný z WWW: <http://hn.ihned.cz/2-22598250-500000_d-8b>.

- Firma vysídlených Němců chce vysoudit navrácení nemovitosti. *IHNed.cz : zpravodajský server Hospodářských novin* [online]. 29.9. 2003 [cit. 2008-04-18]. Dostupný z WWW: <http://www.ihned.cz/1-10070640-13430160-000000_d-dc>.
- Fury over massacre apology plan. *BBC News* [online]. 7.3. 2001 [cit. 2008-05-13]. Dostupný z WWW: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/1207240.stm>.
- Kováč: Existenciu „starých Slovákov“ treba dokázať výskumom, nie vyhláseniami. *SME.sk* [online]. 7.1. 2008 [cit. 2008-05-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.sme.sk/c/3666826/kovac-existenciu-starych-slovakov-treba-dokazat-vyskumom-nie-vyhlaseniami.html>>.
- Kríza v slovensko - maďarských vzťahoch. *Pravda.sk* [online]. 6.10. 2007 [cit. 2008-05-18]. Dostupný z WWW: <http://spravy.pravda.sk/sk_svet.asp?y=sk_svet/konflikt.htm>.
- KUREK, Jaroslaw. In Poland, Not Polish. *The New York Times* [online]. 2.2.1995 [cit. 2008-05-17]. Dostupný z WWW: <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=990CE3D71E3AF931A35751C0A963958260&scp=2&sq=%22Polish+concentration+camp%22&st=nyt>>.
- MICHNIK, Adam. Poles and the Jews: How Deep the Guilt?. *The New York Times* [online]. 17.3.2001 [cit. 2008-05-15]. Dostupný z WWW: <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9B07E2DC153DF934A25750C0A9679C8B63&scp=5&sq=Jedwabne&st=nyt>>.
- NEJEDLÝ, Tomáš. Premiérovi „starí Slováci“ idú do učebníc. *HNonline.sk* [online]. 28.2. 2008 [cit. 2008-05-18]. Dostupný z WWW: <http://hnonline.sk/1--23057050-k00000_print-a8>.
- PATERSON, Tony. Auschwitz is officially stamped as „German“. *The Independent* [online]. 29.6.2007 [cit. 2007-05-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.independent.co.uk/news/europe/auschwitz-is-officially-stamped-as-german-455159.html>>.
- REPA, Jan. Analysis: Poland divided on massacre. *BBC News* [online]. 10.7. 2001 [cit. 2008-05-13]. Dostupný z WWW: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1431753.stm>>.
- SIS obviněna z odposlechu maďarských diplomatů. *IHNed.cz : zpravodajský server hospodářských novin* [online]. 25.10. 2005 [cit. 2008-05-27]. Dostupný z WWW: <http://zahranicni.ihned.cz/1-10071640-17084400-003000_d-42>.

- Sudetští Němci udělili cenu Petru Uhlovi. *Lidovky.cz* [online]. 2.4.2008 [cit. 2008-04-09]. Dostupný z WWW: <http://www.lidovky.cz/sudetsti-nemci-udelili-cenu-petru-uhlovi-f11-/ln_domov.asp?c=A080402_110506_ln_domov_nev>.
- ŠMÍD, Marek. Recenze na knihu „Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí“ (M. S. Ďurica). *Človek* [online]. 1.4.2006 [cit. 2008-05-18]. Dostupný z WWW: <http://clovek.ff.cuni.cz/pdf/smid_recenze_2.pdf>.
- VILČEK, Ivan. Maďarská ultrapravice zakládá domobranu. *Novinky.cz* [online]. 25.8.2007 [cit. 2008-05-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/clanek/121432-madarska-ultrapravice-zaklada-domobranu.html>>.
- VILČEK, Ivan. V Budapešti přísahal dalších 600 členů Maďarské gardy. *Novinky.cz* [online]. 21.10.2007 [cit. 2008-05-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/clanek/125052-v-budapesti-prisahalo-dalsich-600-clenu-madarske-gardy.html>>.
- VOSEČEK, Václav. Předsedkyně vysídlených Němců chce funkci v dokumentačním centru. *IHNed.cz : zpravodajský server Hospodářských novin* [online]. 12.4.2008 [cit. 2008-04-18]. Dostupný z WWW: <http://ihned.cz/3-23975630-steinbachov%E1-000000_d-56>.
- Vyhnanci podali žaloby na Polsko. *Lidovky.cz* [online]. 16.12.2006 [cit. 2008-04-09]. Dostupný z WWW: <http://www.lidovky.cz/vyhnanci-podali-zaloby-na-polsko-d4k-/ln_zahranici.asp?c=A061216_113408_ln_zahranici_svo>. ISSN 1213-1385.

Elektronické monografie

- BRAND, William (ed.). *Thou Shalt Not Kill* [online]. Varšava : Towarzystwo WIEŻ, c2001 [cit. 2008-05-09]. Dostupný z WWW: <<http://wiesz.free.ngo.pl/jedwabne/main.html>>.
- KRASTEV, Ivan. The new Europe: respectable populism, clockwork liberalism. *Open democracy* [online]. 21.3.2006 [cit. 2008-05-18]. Dostupný z WWW: <http://www.opendemocracy.net/democracy-europe_constitution/new_europe_3376.jsp>.
- STRÁŽAY, Tomas. The Incongruent Culture? Nationalist-Populism and Democratization of Post-Communist Central Europe [online]. c2003 [cit. 2008-05-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.newschool.edu/tcds/Tomas%20Strazay.pdf>>.

Bibliografie k tématu

- ĎURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. 3. opravené a doplněné vyd. Bratislava : Lúč, 2003. 837 s. ISBN 80-7114-386-3.
- GRASS, Günter. *Jako rak : novela*. Jirí Stromšík. 1. vyd. Brno : Atlantis, 2005. 166 s. ISBN 80-7108-269-4.

- GROSS, Jan Tomasz. *Neighbours : The destruction of the Jewish community in Jedwabne, Poland*. 1st edition. Princeton : Princeton University Press, 2001. 240 s. ISBN 978-014200240-7.
- GROSS, Jan Tomasz. *Fear : Anti-Semitism in Poland after Auschwitz*. Princeton : Princeton University Press, 2006. 261 s. ISBN 978-0-691-12878-8.
- KUNDERA, Milan. Únos Západu. In HAVELKA, Miloš, CABADA, Ladislav. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita, 2000. s. 102-115. ISBN 80-7082-706-8.
- MIŁOSZ, Czesław. *Native Realm : A search for self-definition*. Catherine S. Leach. Garden City, New York : Doubleday & Company, 1968. 300 s. ISBN 0-385-17596-5.

Seznam bibliografických citací

- ¹ Montesquieu in Michnik, Adam. Poles and the Jews: How Deep the Guilt?. *The New York Times* [online], 17.3.2001 [cit. 2008-05-15].
- ² Renan, Ernest. Co je to národ?. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*. Praha : SLON, 2003, s. 33.
- ³ Tamtéž, s. 35.
- ⁴ Holý, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ : Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha : SLON, 2001, s. 16.
- ⁵ Heywood, Andrew. *Politologie*. Praha : Eurolex Bohemia, 2004, s. 138.
- ⁶ Gellner in Hroch (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*, s. 409.
- ⁷ Gellner in Třeštík, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha : Lidové noviny, 2005, s. 194.
- ⁸ Gellner in Hroch (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus : Čítanka textů*, s. 408-409.
- ⁹ Třeštík, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha : Lidové noviny, 2005, s. 195.
- ¹⁰ Pithart, Petr. *Po devětaosmdesátém: kdo jsme? : Mezi vzpomínkami a reflexí. Texty z let 1992-1996*. Bratislava : Kalligram, 1998, s. 38-39.
- ¹¹ Michnik, Adam. *Letters from prison and other essays*, Los Angeles : University of California Press, 1985, s. 325.
- ¹² Třeštík, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha : Lidové noviny, 2005, s.150.
- ¹³ Holý, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ : Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha : SLON, 2001, s.16.
- ¹⁴ Třeštík, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha : Lidové noviny, 2005, s.100.
- ¹⁵ Bibó, István. *Bída malých národů východní Evropy : Vybrané spisy*. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 181.
- ¹⁶ Majewski, Piotr M. *Srovnání postojů české a polské reprezentace k otázce poválečného vyrovnání*. In Fajmon, Hloušková. Brno : CDK, 2005, s. 88.
- ¹⁷ Černý, Adam, Ehl, Martin. Německé centrum o vysídlování vznikne, Poláci a Češi vyčkávají. *Ihned.cz* [online]. 19.3.2008 [cit. 2008-04-09].
- ¹⁸ Mandler, Emanuel. *Benešovy dekrety : Proč vznikaly a co jsou*. Praha : Libri, 2002, s.12-13.
- ¹⁹ Michnik, Adam. *The Church And The Left*. Chicago : University of Chicago Press, 1993, s.151.
- Překlad autorky.
- ²⁰ Bibó, István. *Bída malých národů východní Evropy : Vybrané spisy*, s. 201.
- ²¹ Pithart, Petr. *Po devětaosmdesátém: kdo jsme?*, s.59.

-
- ²² Nowak-Jeziorański in Auer, Stefan. *Liberal Nationalism in Central Europe*, s. 67. Překlad autorky.
- ²³ Michnik, Adam. Poles and the Jews: How Deep the Guilt?. *The New York Times* [online]. 17.3.2001 [cit. 2008-05-15]. Překlad autorky.
- ²⁴ Kwaśniewski in *Mladá Fronta DNES*. 9.3. 2001, s. 14.
- ²⁵ *Mladá Fronta DNES*. 11.7. 2001, s. 9.
- ²⁶ *Mladá Fronta DNES*. 13.7. 2002b, s.11.
- ²⁷ *Mladá Fronta DNES*. 11.7. 2001, s. 9.
- ²⁸ Vašečka, Imrich. Národnostná politika v českej a v slovenskej republike. In Dančák, Břetislav, Fiala, Petr. *Národnostní politika v postkomunistických zemích*, s.128.
- ²⁹ Pithart, Petr. *Po devětaosmdesátém: kdo jsme?*, s. 40.
- ³⁰ *Ústava Slovenskej republiky* [online]. Úrad vlády SR, c1998-2006 [cit. 2008-05-18].
- ³¹ *Ústava České republiky* [online]. Parlament České republiky, [cit. 2008-18-05].
- ³² Beranová, Lucie. Mečiar ani Gašparovič nebudou vládě oporou. *IHNed.cz* [online]. 15.4. 2004 [cit. 2008-05-18].
- ³³ Bučková, Michaela. Ján Slota v Žilině končí. *Mladá Fronta DNES*. 29.12. 2006, s. 5.
- ³⁴ Tamtéž.
- ³⁵ Šmíd, Marek. Recenze na knihu „Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí“ (M. S. Ďurica). *Člověk* [online]. 1.4.2006 [cit. 2008-05-18], s. 3.
- ³⁶ Chorvátová, Hana. Slovenský spor o Velkou Moravu. *Lidové noviny*. 9.2.2008, příloha Orientace, s. III.
- ³⁷ Tamtéž.
- ³⁸ Prohlášení části slovenských historiků citováno in *SME.sk* [online]. 7.1. 2008 [cit. 2008-05-18].
- ³⁹ Kováč in Nejedlý, Tomáš. Premiérovi „starí Slováci“ idú do učebníc. *HNonline.sk* [online]. 28.2. 2008 [cit. 2008-05-18].
- ⁴⁰ Boulanger; Wolchik in Auer, Stefan. *Liberal Nationalism in Central Europe*. London - New York: Routledge Curzon, 2004, s.132.
- ⁴¹ Kohák, Erazim. *Jan Patočka: philosophy and selected writings*. Chicago : The University of Chicago Press, 1989, s.10-11.
- ⁴² Holý, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*, s. 22.
- ⁴³ Nosál, Igor. Národní mýty v politice a politické kultuře postkomunistických společností - český příklad. In DANČÁK, Břetislav, FIALA, Petr. *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2000, s. 90.

-
- ⁴⁴ Tamtéž.
- ⁴⁵ Williams in Tamtéž.
- ⁴⁶ Pithart, Petr. *Po devětaosmdesátém: kdo jsme?*, s. 39.
- ⁴⁷ Tamtéž.
- ⁴⁸ Tamtéž, s. 51.
- ⁴⁹ Tamtéž, s. 46.
- ⁵⁰ Havel in Auer, Stefan. *Liberal Nationalism in Central Europe*, s. 129.
- ⁵¹ Pynsent in Tamtéž.
- ⁵² Morvay, Péter. Menšiny v Maďarsku a maďarská menšinová politika od roku 1918 do současnosti. In GABAL, Ivan, et al. *Etnické menšiny ve střední Evropě : konflikt nebo integrace*. 1. vyd. Praha : G plus G, 1999. s. 191.
- ⁵³ Frič, Pavol. Problém soužití Slováků a Maďarů na Slovensku v polovině 90. let. In GABAL, Ivan, et al. *Etnické menšiny ve střední Evropě : konflikt nebo integrace*. 1. vyd. Praha : G plus G, 1999, s. 219.
- ⁵⁴ Gašparovič in *Mladá Fronta DNES*. 6.11.2007, roč. XIII., s. 7.
- ⁵⁵ Vona in *Mladá Fronta DNES*. 27.8. 2007, roč. XIX., s. 7.
- ⁵⁶ Gyurcsány in *Mladá Fronta DNES*. 27.8. 2007, roč. XIX., s. 7.
- ⁵⁷ Vona in *Mladá Fronta DNES*. 27.8. 2007, roč. XIX., s. 7.
- ⁵⁸ Bibó, István. *Bída malých národů východní Evropy : Vybrané spisy*. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 188.
- ⁵⁹ Tamtéž, s. 189.
- ⁶⁰ Tamtéž, s. 191.
- ⁶¹ Tamtéž, s. 192.
- ⁶² Barša, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno : CDK, 2003, s. 259.
- ⁶³ Holý, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ ;*, s. 19.
- ⁶⁴ Pithart, Petr. *Po devětaosmdesátém: kdo jsme?*, s. 50-51.
- ⁶⁵ Tamtéž.